

Ebû Hıyyân et-Tevhîdî'nin el-Beşâir ve'z-Zehâir Adlı**Eserinde Mizahî Karakter Çeşitliliği**

Tuncay TAN*

Hüseyin GÜNDAY**

Öz

Hicri IV. yüzyıl müelliflerinden Ebû Hıyyân et-Tevhîdî'nin edeb sahasının önde gelen hacimli eserlerinden el-Beşâir ve'z-zehâir'i, bir kültür ansiklopedisi olmasının yanı sıra, muhtevastaki anekdotik pasajlar, fıkralar, söz oyunları, tarihsel nükteler vs. sebebiyle kelimenin teknik manasıyla da bir mizah derlemesi hüviyetindedir. Bu makale ile amaçlanan, çoğu defa gözden kaçırılan, el-Beşâir ve'z-zehâir'in klasik Arap mizahının ana referanslarından biri olma özelliğine dikkat çekmektir. Bu maksatla, eserde yer alan mizahî figür repertuarı ikili bir kategorizasyonla "anonim karakterler" ve "popüler şahsiyetler" başlıkları altında muhtasaran tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hıyyân et-Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zehâir, mizahî karakterler, klasik Arap mizahı, anekdot, nükte.

The multifariousness of humor characters in the work of Abu Hayyan al-Tawhidi "Al-Basair wa'l-Dhakhir"

Abstract

In addition to being a cultural ansiclopedy in the literary fields of Arabic, a voluminous encyclopedical and one of the leading works, the book "Al-Basair wa'l-Dhakhir" of Abu Hayyan al-Tawhidi, who is one of the writers of IV.centure, one can also say that it's also has an identification of whimsy compilation regarding drollery. All of it is thanks to humor in literary passages, jokes, plays, songs, as well as analysing the word in other technical meanings. The aim of this article is to point out that very feature of the above metoined book: it had been one of the main references to classical Arabic whimsy. To this end, the humorous figure repertoire in the study will be introduced with binary categorization under the headings 'anonymous characters' and 'popular personalities'.

* Öğretim Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, tantuncay@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-0874-9900, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 06.12.2019, Accepted/Kabul Tarihi: 07.01.2020, Published/Yayım Tarihi: 18.03.2020.

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, hgunday@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7404-5530.

Keywords: *Abu Hayyan al-Tawhidi, Al-Basair wa'l-Dhakhir, humor characters, classic Arab humor, anecdotes, wit.*

Giriş

Türk akademi çevrelerinde daha çok felsefi nitelikteki çalışmalara¹ konu edilen Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023) esasen birkaç farklı alanda derinleşmiş bir *edeb* müellifi ve ansiklopedisttir. Lügat, edebiyat ve lengüistik konularına oldukça meraklı olan Tevhîdî, çok yönlülüğü dolayısıyla müteakip çağlarda “*Filozofların edibi, ediplerin filozofu*”² olarak anılmıştır. *el-Beşâir ve'z-zehâir* isimli eser ise onun, uzun yıllar verrâklık³ mesleğiyle iştigalinin bir semeresidir. Tevhîdî, dönemin telif geleneğine bağlı kalarak çeşitli vesilelerle karşısına çıkan rivayet malzemesini kayda geçirmeye büyük önem atfetmiş, nitekim bu yolla oluşturduğu hacimli eseri, müteakip asırlarda bir kültür ansiklopedisi işlevi görmeyi sürdürmüştür.

Ne var ki müellif, uzun ve meşakkatli bir süreçte derlediği eserindeki çok geniş yelpazedeki zengin bilgi malzemesini, herhangi bir tasnife tabi tutmamış, bunun yerine okuyucuyu her bir sayfada farklı bir konu ve mecraya sevk etmiştir. Şüphesiz sözü edilen materyal içerisinde edebiyata ve özellikle de mizaha dair pasajlar önemli bir yer tutmaktadır. İşte bu makale ile hedeflenen, klasik Arap edebiyatının yoğun biçimde ilgilendiği mizahî karakterlerin, bir erken dönem nevâdir⁴ antolojisi sayılan *el-Beşâir ve'z-zehâir*'deki nitelik ve nicelik durumunu ortaya koymaktır.

Ancak bu makalenin temel konusu, *el-Beşâir ve'z-zehâir*'in, klasik *edeb* koleksiyonları ve erken dönem mizah kaynakları arasındaki yeri üzerine değerlendirmeler yapmak değildir. Dolayısıyla bu eserin, Zemaşşerî'nin (ö.

¹ Şamil Öçal, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin İbn-i Miskeveyh'e Yönelttiği Felsefi Sorular”, *Dini Araştırmalar*, 1999, sayı: 4, ss. 123-141; Şahin Filiz, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî ve Bilgi Felsefesi”, *Bilimname*, 2003, sayı: 2, ss. 119-131; Bayram Dalkılıç, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Hayat Felsefesi”, *Dini Araştırmalar*, 2004, sayı: 19, ss. 83-104; İbrahim Halil Üçer, “Ebû Hayyân et-Tevhîdî'de Bilgi-Fil İlişkisi ve İlahî İnanç”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2007, sayı: 18, ss. 119-130.

² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erib ilâ ma'rifeti'l-edib)*, tahk. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, c. 5, s. 1924; Celâlüddin es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, tahk. Muhammed Ebû'l-Faql İbrâhîm, el-Mektebetü'l-'Aşriyye, Lübnan, ts., c. 2, s. 190.

³ Ortaçağ İslâm dünyasında kitapların istinsah işiyle uğraşan, cilt yapan, kitap ve kitap yazımıyla ilgili malzemeler satan meslek erbabına verilen isim. Bk. İsmail Erünsal, “Verrâk”, *DIA*, İstanbul, 2016, c. EK-II, s. 654.

⁴ Nâdire kelimesinin çoğuludur. Sözlük anlamı itibariyle “az ve ender bulunan şey” manasında olup; nükte, taşu gedigine oturtma, espri, kaba ya da ince latife, sıra dışı gündelik haber şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Jean Déjeux, “Cuha ve Nâdire”, *Doğu'da Mizah*, haz. Irene Fenoglio, François Georjeon, Paris, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

538/1144) *Rebî'u'l-ibrâr*'ı, İbn Hamdûn'un (ö. 562/1167) *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'si, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*'i ve Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-ereb*'i gibi klasik kaynaklara sağladığı mizahî materyalin hacmi üzerinde durulmayacak, bunun yerine münhasıran Tevhîdî'nin yer verdiği mizahî figürlerin muazzam çeşitliliğine dikkat çekilecektir.

Hemen belirtelim ki, söz konusu mizahî figür çeşitliliğini diğer eserlerde olduğu gibi kitabın münderecatına bakarak hemen anlayıvermek mümkün değildir. Zira diğer *edeb* eserlerinden farklı olarak Tevhîdî, bir plan ve sistematikten yoksun eseri *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de bap ve fasıllara yer vermemiştir. O nedenle de ilgili malzemeyi görmek için eserin baştan sona dikkatli bir şekilde taranması gerekmektedir.

Böyle bir tarama neticesinde saptadığımız mizahî figür ve karakterler; dini içerikli figürler (kussâs⁵, kârilere,⁶ kadılar, imamlar, müezzinler, hatipler, sahte peygamberler), kadın figürler (câriyeler, kumalar, hayat kadınları, acûzeler⁷); bel altı edebiyatını (mücûn⁸) oluşturan karakterler (muhanesler, lütiller, kavvâdlar), fizyolojik kusurlara sahip figürler (çirkinler, körler, tek gözlüler, şaşılar, kamburlar, keller) şeklinde birkaç farklı kategoride ele alınabilir.

Ancak biz makalemizin bundan sonraki kısmında *el-Beşâir ve'z-zehâir*'deki mizahî figürleri önce iki ana kategoride ele alacak, sonra da, bilimsel bir çalışmanın sınırlayıcı karakterine boyun eğerek, eserde en fazla yer verilen belli başlı mizahî tipler üzerinde duracağız.

⁵ K-s-s kökünden ism-i fâil olup kâssın çoğuludur. Sözlüklerde hikâye anlatıcısı anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Firûzâbâdi, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muht*, 8. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 627. Burada, bir mizah karakteri olarak, halka dinî hikâyeler anlatmak suretiyle geçimini temin eden klasik dönem halk vaizleri kastedilmektedir.

⁶ Ka-ra-e kökünden, okuyucu anlamına gelen ism-i fâil kalıbında bir kelimedir. Bkz. Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 4. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1987, c. 1, s. 65. Burada özellikle tilâvet esnasında takılan Kur'ân okuyucuları kastedilmektedir.

⁷ Yaşı ilerlemiş kadın anlamına gelmektedir. Bkz. Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye*, c. III, s. 884. Bir mizah karakteri olarak ise kendine mahsus tedavi yöntemleri olan ve sözüne değer verilen klasik dönemdeki "kocakarılar" kastedilmektedir.

⁸ Arap edebiyatında, içerisinde müstehcen unsurlar barındıran şiirler, *mücûn* olarak adlandırılmaktadır. Aynı şekilde genel ahlak kuralları hiçe sayılıp, dinî değerler dikkate alınmaksızın sözlü ve fiili şakalar yapmak suretiyle ortaya konan mizah tarzına da *mücûn* denilmektedir. Bu işi yapan kişiler de *mâcin* olarak adlandırılır. Söz konusu mizahın kadim Arap toplumunda var olma sebebine dair farklı görüşler öne sürülmüştür. Araçların eskiden beri içki ve eğlence ortamlarına düşkün oluşu, genişleyen fetihlerle birlikte toplumda ortaya çıkan müreffeh hayat ve sonradan Müslüman olan İranlılar içerisinde zımdıklıkla suçlanan bazı şairlerin eski inançlarını bu tarz söz ve şiirlerle desteklemeleri, öne çıkan gerekçeler arasındadır. Daha geniş bilgi için bk. Yusuf Doğan, *Abbasilerde Mizah*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2012, ss. 214-217.

1. Anonim Karakterdeki Mizahî Figürler

Klasik Arap nevâdirinin zengin malzemesini Cuḥâ, Hebenneka, Eş'ab, Cemmâz, Ebü'l-Aynâ, Müzebbid vb. mizahî şahsiyetlere nispet edilen binlerce rivayet mahsulünün yanı sıra, herhangi bir özel isme nispetle anlatılmayan yine sayısız mizahî rivayet teşkil eder. Sözü edilen malzemede hikâye veya mizah kahramanı anonim bir karakter arz edebilmektedir: bir ahmak, bir bedevî, bir cimri, bir tufeylî, bir muhannes, bir dilenci vs. İşte aşağıda, belirtilen bu türden mizahî figürlerin en önemli gördüğümüz birkaç örneği tanıtılacaktır.

1.1. Ahmaklar

Klasik Arap edebiyatında zekâ ve zekilere dair edebî anlatıların zengin bir mizahî materyal oluşturduğu bilinmektedir.⁹ Aynı şekilde hamâkat ve çeşitli tezahür biçimleriyle bu mental kusurun en somut hali olan "ahmak" da mizah üretimine ciddi katkı sağlayan edebî figürlerden biridir. Dahası, tabiatı gereği güldürüp eğlendirme potansiyeli daha yüksek olan ahmak hikâyelerinin, nitelik ve nicelik bakımından zekilere dair hikâyelerden önce geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim en olmadık yerlerde yakışsız sözler sarfedip tuhaf hareketlerde bulunması, normal insanlardan farklı ve uçuk düşünce yapısı ahmak karakterini edebi alanda bir mizah malzemesi haline getirmiştir.¹⁰

Müstakil birkaç mizah eserinin müellifi olan hicri VI. asır nükte derleyicilerinden İbnü'l-Cevzî'nin *Aḥbârü'l-ḥamkâ ve'l-muḡaffelîn* adlı eseri, itiraf etmek gerekir ki ahmak tipolojisine dair bu vadide kaleme alınmış en eski ve tatminkâr çalışmalardan biridir. İbnü'l-Cevzî söz konusu eseriyle, kendi dönemine kadar şifâhî olarak tedavülde olan yüzlerce ahmak anekdotunu zapta geçirmiş böylece bu alanda öncü olmuştur.¹¹

⁹ Bu konuya dair müstakil bir kitap olarak İbnü'l-Cevzî'nin *Aḥbârü'l-Ezkiyâ*'sı örnek gösterilebilir. Müellif bu eserinde, genel anlamda akıl ve zekâ üzerine söylenen bazı sözleri aktarmakta, peygamberlerden başlayarak her kesimden zeki insanlara ve hatta zekice tavırlar sergileyen bazı hayvanlara dair anekdotları sıralamaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî, *Aḥbârü'l-Ezkiyâ*, Dâru İbn Ḥazm, Beyrut, 2003. Söz konusu kitap Türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zekiler Kitabı*, çev. Enver Güneç, Şule Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁰ Riyâd Kuzayha, *el-Fükâhetü ve'd-ḡlḡk fi'l-türâşî'l-'Arabî ve'l-Meşrikî*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2006, s. 92.

¹¹ Daha geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cevzî, *Aḥbârü'l-ḥamkâ ve'l-muḡaffelîn*, Dâru'l-Fikr, Lübnan, 1990. Eser Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Ahmak ve Dalginlar*, çev. Enver Güneç, Şule Yayınları, İstanbul, 2013.

Müellifimiz Tevhîdî, diğerk mizahî tema ve figürlerde yaptığı gibi, bu karaktere ait hikâye ve nükteleri de eserinin farklı ciltlerinde dağınık bir şekilde aktarmıştır. Tipik ahmaklık örnekleri bağlamında zikrettiği malzemedeki hikâye kahramanlarının muallim, kadı, nedim, emir, bedevî ve zahit gibi meşrep ve meslek itibariyle birbirinden oldukça farklı statü ve sınıflara mensup toplumsal kesimlerden seçildiği görölmektedir.

Kişilerdeki bu zihinsel kusura işaretle etmek üzere daha ziyade **أَحَقُّ** (çoğ. **أَحَقِّي**), **غَبِيٌّ** (çoğ. **غَبِيَاءٌ**) ve **مُغْفَلٌ** terimlerini kullanan Tevhîdî, her şeyden önce ahmaklardan sakınmak gerektiğine dair bir dizi nasihati eserine almayı ihmal etmemiştir. Bu meyanda o, bir yandan ahmak insanlarla yol arkadaşlığı yapılmaması,¹² mühim işlerde ahmak dosttansa akıllı düşmanla istişare edilmesi¹³ tarzındaki öğütleri eserinde zikrederken, öte yandan yine eserinin genelinde akıl ve akllı kullanmanın önemine dair hikmetli sözleri yeri geldikçe aktarır.¹⁴

Tevhîdî *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*'de iyi yahut kötü kimi özellikleriyle öne çıkan bazı şahıslardan ve şehirlerden bahseder. Bu bağlamda hocası Ebû Süleyman es-Sicistânî'den (ö. 391/1001) rivayetle Buĥârâ ahalisinin hamâkatinden özellikle sakınılması gerektiği bilgisini aktarır.¹⁵ Keza ahmak tipolojisiyle özdeşleşmiş bir kişi olarak da Hebenneka el-Kaysî'nin ismini bilhassa zikreder.¹⁶ Ancak bu saptamaya rağmen, Tevhîdî'nin eserinde Hebenneka'ya ait hiçbir anekdot aktarmaması dikkat çekicidir.

Eserde geçen ahmak rivayetlerinin bir bölümü, sergilenen bazı basit ahmaklıklar üzerine kurgulanmış hikâyelerden meydana gelmektedir. Mesela taziyeden dönen bir adama sorulan "Ölen kimdi?" sorusuna "Bir dostumun iki oğlu vardı, içlerinden ortanca olanı vefat etmiş" şeklinde verilen cevap¹⁷ yahut el-Ķutay'î'nin bir cenaze evine gidip orada gördüğü kişiye "Vefat eden sen misin yoksa kardeşin mi?" şeklinde sorduğu soru bu kategori içerisinde yer alır.¹⁸ Güvercingöğsü olarak

¹² Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, thk. Vedâd el-Kâdi, Dâru Şâdir, 5. Baskı, Beyrut, 2010, c. I, s. 95.

¹³ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. I, s. 203.

¹⁴ Örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. IV, s. 97; c. VII, s. 130.

¹⁵ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. III, s. 71.

¹⁶ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. VII, s. 30.

¹⁷ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. IV, s. 57.

¹⁸ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. III, s. 156.

bilinen fiziksel kusura sahip bir sūfinin meme uçlarını etraftakilere göstererek onları güldürmesi, ardından da “*Rabbim, Sen de biliyorsun ki insanları mutlu etmek için elimden bundan fazlası gelmiyor. Ne olur bunu sevap haneme yaz!*” şeklinde niyazda bulunması yine bu hamâkat türüne örnek verilebilir.¹⁹

Klasik Arap edebiyatında mektuplaşma tarzında kurgulanmış bazı ahmak hikâyelerine rastlanmaktadır. Tevhîdî de eserinde bir baba ile oğlu arasında cereyan etmiş bu tarz bir hamâkat örneğini aktarır.²⁰ Öte yandan ahmak nüktelerinin bir bölümü fitri saflık, gaflet hâli ya da dalgınlık üzerine anlatılan rivayetleri konu almaktadır. Bu hususta özellikle hicri 4. asrın dalgınlığı ile nam salmış tüccarlarından İbn Ceşşâş (ö. 315/927)’a ait anekdotlar dikkat çeker. Nitekim Tevhîdî, İbn Ceşşâş’a dair aktardığı beş adet anekdotla ahmak hikâyelerinin bu kısmını da ihmal etmemiştir.²¹

1.2. Bedevîler

Zorlu çöl şartlarında, kıl çadırlar içerisinde doğal bir hayat sürmeye alışmış olan bedevî, klasik Arap edebiyatının kendisine özel önem atfettiği en renkli mizahî karakterlerindedir. Bedevîlere dair edebî müktesebatın büyük bir kısmının, çöl kültürüne son derece meraklı Hammâd er-Râviye (ö. 160/776-77), Asma’î (ö. 216/831) ve Ebû Abdullah İbnü’l-A’râbî (ö. 231/846) gibi ahbâr râvilerinin takdire şayan çabaları sayesinde erken dönemlerden itibaren kayda geçirildiği bilinmektedir.²² Tevhîdî’nin de eserinde kendisinden sıklıkla rivayet aktardığı Asma’î’nin, bu hususta özel bir yeri vardır.²³ Zira o, yıllarca bedevîler arasında yaşamış ve onlara dair anekdotların yer aldığı *Nevâdirü’l-A’râb* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Her ne kadar onun bu çalışması günümüze ulaşamamışsa da, muhtevastaki rivayetlerin bir bölümünün hacimli *edeb* koleksiyonlarında özel bap başlıkları altında zikredilmiş olması yine de ilim dünyası adına bir tesellidir.²⁴

Klasik kaynaklarda bedevî karakteri; samimiyet, saflık, dobralık, sadelik, secaat, kanaat, sabır ve metanet gibi olumlu özellikleri yanında inatçılık, kabalık,

¹⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-ze’hâir*, c. II, s. 164.

²⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-ze’hâir*, c. VI, s. 189.

²¹ Bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-ze’hâir*, c. I, s. 15, 126, 127; c. IV, s. 70, 72.

²² Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahî Karakterler*, Emin Yayınları, Bursa, 2013, s. 236.

²³ Tevhîdî eserinde yüzden fazla yerde Asma’î’den aktarımda bulunmuştur. Buna dair bazı örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-ze’hâir*, c. I, s. 14; c. II, s. 25; c. III, s. 45; c. VI, s. 142.

²⁴ Günday, *Mizahî Karakterler*, ss. 236-237.

anlayışsızlık ve görgüsüzlük gibi olumsuz taraflarıyla da resmedilmektedir. Esasen Kur'ân-ı Kerim'de de yer yer bahse konu edilen bedevî tipolojisinin zihinlerde bıraktığı imaj ise genellikle negatiftir.²⁵

Bedevînin bu zıt karakteri klasik Arap edebiyatının mizah müktesebatına da aynıyla yansımış gözükmektedir. Zira kimi anekdotlarda samimiyeti, saflığı ve dürüstlüğü ile tasvir edilen bedevî, diğer bir kısım anekdotta ise sahtekârlığı ve kurnazlığı ile temayüz edebilmekte, keza birinde cömertliği ve eli açıklığı ile karşımıza çıkarken diğerinde iflah olmaz bir pinti olarak resmedilmektedir. Bu bağlamda bedevînin söz konusu bu çok yönlü kişiliği, onu birbirinden farklı mizahî karakterler arasında görmemizi de vuzuha kavuşturmuş olmaktadır.

Kaynaklarda daha çok *أَغْرَابِيٌّ* nadiren de *بَدَوِيٌّ* sözcüğü ile karşılanan klasik edebiyatın bu zengin figürüne dair Tevhîdî de eserinde bol bol atıflarda bulunmuş, ona dair yüzlerce anekdot, şiir, mesel ve hikemî ifade aktarmıştır. Bunların bir kısmında bedevî karakterinin, sahip olduğu doğal dil yeteneği ile lengüistik ihtilafların çözümünde yetkin bir merci haline geldiği görülmektedir.²⁶ Keza doğal yaşam imkânlarının bedevîye kazandırdığı hassas gözlem ve sıra dışı ifade yeteneğine dair örnekler de eserde unutulmamıştır.²⁷

Burada özellikle belirtilmesi gerekir ki Tevhîdî'nin eserinde yer verdiği azımsanmayacak sayıdaki bir gurup anekdot, bedevî karakterini dilenci rolünde takdim etmekte ve onun bu mesleği icra ettiği sırada başından geçen komik ya da ilginç hadiseleri aktarmaktadır.²⁸ Buna mukabil Tevhîdî'nin aktardığı diğer bazı anekdotlardan, bedevîlerin bir takım idari görevler icra ettiklerini de öğrenmekteyiz. Nitekim aşağıdaki örnekte vali olarak atanan bir bedevînin, tecrübe eksikliği ve fıtratında bulunan haşinlik sebebiyle gerçekleştirdiği uygulama, olaya mizahî hava katmaktadır:

Bedevînin biri Bahreyn'e vali tayin edilmiş. Görev mahalline vardığında ilk işi Yahudileri bir meydana toplayıp kendilerine "*Meryem oğlu İsbâ hakkında kanaatiniz nedir?*" diye sormak olmuş. Yahudiler büyük bir iftiharla "*İsbâ'yı*

²⁵ Bk. Tevbe, 10/97; Fetih, 26/11; Hucurât, 27/14.

²⁶ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. II, s. 199; c. IV, s. 25, 178.

²⁷ Örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. I, s. 14; c. II, s. 21; c. III, s. 141.

²⁸ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. II, s. 214; c. IV, s. 32; c. VII, s. 195.

biz öldürdük, çarmıha da biz geldik” demişler. Bu defa bedevî “Peki diyetini ödemiş miydiniz?” diye ikinci bir soru sormuş. Yahudiler ağız birliği edip yine küstahça “Hayır” cevabını vermiş. Bunun üzerine bedevî hepsini kodese tıkp ardından da şeref yemini etmiş: “And olsun ki, ya katlettiğiniz İlsâ’nın diyetini öder ya da bu zindanda çürür gidersiniz!”²⁹

Çöl bedevîsinin sade ve formalitelerden uzak yaşamı onun ibadet hayatına da ciddi ölçüde yansımış gözükmektedir. Zira eserde aktarılan kimi rivayetlerde sürekli olarak, bedevînin ibadetlere ilişkin uygulamalarda kolaycılığa kaçışı, dini meselelere yaklaşımındaki sathilik ve çıkarıcılık yahut düz mantık üzerinden sergilediği komik çıkarımlar öne çıkarılmaktadır.³⁰ Ayrıca bedevî karakterinin edebî niteliği haiz enteresan dua ve niyaz cümleleri de eserde yer almaktadır. Bunların bazısında gerek koyu cehâleti gerekse de rehâvete ve tembelliğe düşkün tabiatı sebebiyle standart dua kalıplarının dışına çıkarak yaptığı niyazlar doğrudan mizahî bir hava estirir. Mesela bunlardan birisi şöyledir:

Ramazan ayının 27. gecesinde semâda hilali gören bir bedevî kendini alamayıp şöyle dua etmiş: “(Bir aydır) bizi bir deri bir kemik bıraktığın gibi, seni de gün be gün eritip çelimsiz hâle sokan yüce Allah’a hamdii senâlar olsun!”³¹

1.3. Cimriler

Klasik Arap edebiyatı, fiziksel kusurlar üzerinden oluşturduğu muazzam nevâdir malzemesinin yanında, temel beşeri zaafllara dayalı anekdot örneklerini de derlemeyi ihmal etmemiş dahası bunlar üzerinden evrensel niteliğe haiz bazı temel figürler meydana getirmiştir. İşte bunların başında da cimri **بَخِيل** (çoğ. **بَخَالَاء**) karakteri gelmektedir.

Bu kategoriye dair nesir ve nazım türlerinde ortaya konan edebî malzemenin erken dönemlerden itibaren kayda geçirildiği ve bir “cimri” edebiyatının temellerinin atıldığı müşahede edilmektedir. Nitekim cimri tipolojisine dair geniş repertuarını bir kitap bünyesinde derleyip, eserine de *el-Buḥalâ* ismini veren Câhiz (ö. 255/869) müteakip kuşakların edebî müktesebatına muazzam bir

²⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zehâir*, c. V, s. 193.

³⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zehâir*, c. II, s. 98; c. VI, s. 89.

³¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zehâir*, c.II, s. 16; c. VII, s. 32.

katkı sunmuştur. ³² Söz konusu eserde, Araplardaki cömertliğe vurgu yapılırken; diğer milletlerin ve bilhassa da İranlıların cimriliğinin ön plana çıkartıldığı görülmektedir.³³ Bu sayede, Arap-Şuûbî³⁴ mücadelesinde Arapların üstünlüğü ispat edilmeye çalışılır.³⁵

Cimrilik ve cimrilere dair kaleme alınmış diğer önemli bir klasik de Câhiz'den iki asır sonra yaşamış olan Ĥatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071)'ye ait *el-Buĥalâ* isimli eserdir.³⁶ Bağdâdî'nin bu eserinde Câhiz'in etkisi oldukça net bir biçimde görülmektedir. Ancak Bağdâdî'nin bir muhaddis ve tarihçi oluşu, Câhiz'in ise meseleye edebiyatçı kimliğiyle yaklaşması, her iki eseri de ayrı ayrı değerli kılmaktadır.³⁷

Klasik Arap edebiyatı cimri figürünün temel bir zaaftan neşet eden psikolojilerini ve stratejik davranış kalıplarını çok iyi tahlil ederek detaylarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda tufeylî yahut obur karakterine yemek yedirmeme adına giriştikleri mücadeleleri, misafiri ikramsız gönderme becerileri, sıra dışı pazarlık usulleri, ihsanda bulunmama gayesiyle ortaya koydukları ilginç teknikler bu vadede ne kadar renkli bir mizah karakteriyle karşı karşıya olduğumuzu anlamak bakımından önemlidir.³⁸

el-Beşâir ve'z-zeĥâir'inde cimrilere dair anekdotları belli bir ciltte toplamak yerine eserinin geneline dağıtmış olan Tevhîdî, bu mizahî karakterle ilgili enteresan bazı bilgileri zengin bir tematik yelpaze içerisinde sunmuştur. Tıka basa yemek yemenin doğal neticesi olan tuvalete çıkma ihtiyacının bir pintinin verdiği ziyafette asla gerçekleşmemesi,³⁹ cimriliğin yöneticiliğe (riyâsete) engel bir haslet oluşu⁴⁰ ya

³² Geniş bilgi için bk. Ebû 'Usmân 'Amr b. Baĥr, *el-Câhiz, el-Buĥalâ, Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl*, 2. Baskı, Beyrut, 1993. Bu eser Türkçeye'de çevrilmiştir. Bk. Câhiz, *Cimrilik Kitabı*, çev. Yahya Atak, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.

³³ Doĥan, *Abbasilerde Mizah*, s. 155.

³⁴ Şuûbiyye, İslâmî fetihlerin sonrasında Arap hakimiyetine giren bölgelerdeki Fars, Süryani, Türk, Kıpti, Rum vs. asıllı tebaaya özellikle Emevîler devrinde uygulanan baskı siyasetine tepki olarak ortaya çıkmış, siyâsî ve edebî yönleri bulunan hareketin mensuplarına verilen isimdir. Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

³⁵ Doĥan, *Abbasilerde Mizah*, s. 149.

³⁶ Bk. Ĥatîb el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Buĥalâ*, Dârü İbn Ĥazm, 1. Baskı, b.y., 2000.

³⁷ Muhammed Abdurrahmân er-Rebî', *Nevâdirü'l-buĥalâ*, Dârü's-Şürûk, 1. Baskı, Beyrut, 1999, s. 57.

³⁸ Bu mizahî tipoloji özellikle sofrâ edebiyatı bağlamında Şener Şahin'in *Sofra Mizahı* adlı eserinde detaylarıyla ele alınmıştır. Daha geniş bilgi için bk. Şener, Şahin, *Sofra Mizahı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011, ss. 303-347.

³⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. IX, s. 40.

⁴⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. II, s. 148.

da aşkın, pintiliği tedavi edici özelliği⁴¹ gibi ilgi çekici mâlûmat, anekdotlar eşliğinde okuyucuya takdim edilmiştir. Ayrıca hem bir cimri tanımı hem de bu güruhun hazin akıbetine dair sıra dışı bir yorum içeren âyet referanslı bir anekdot da eserdeki tematik zenginliğe işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir.⁴²

Kaynaklarda cimri karakterinin özellikle alışveriş esnasında ortaya koyduğu ilginç pazarlık tekniklerine dair anekdotlara rastlanmaktadır.⁴³ Daha fazla ödememek yahut fiyatı olabildiğince asgari düzeylere çekebilmek adına satıcı tarafla girdikleri diyaloglar söz konusu anlatıları son derece komik ve bir o kadar da eğlenceli hale getirmektedir. Eserde, tamahkârlık ve cimrilikte nam salmış Eş'ab'ın ana karakterini oluşturduğu görülen şu hikâye örneği bu kategori içerisinde değerlendirilebilir:

Bir gün Eş'ab, fındık dalından yapılmış bir yayı almak için satıcıyla pazarlığa tutuşmuş. Satıcı yay için istediği bir dinarda ısrar edince tamahkâr Eş'ab fiyatı öldürmek için şu taktiğe başvurmuş: "*Vallahî bu yayla atacağım her ok uçan bir kuşa değse, sonra da o kuş kızarmış şekilde iki somun arasında öylece önüme düşse yine de bu parayı etmez!*"⁴⁴

Cimri tipinin, kendini en çok ele verdiği ve gerçek karakterine ilişkin somut ipuçları bulabileceğimiz mekânların başında "sofra" gelmektedir. İhsan duyguları içerisinde cömertçe hazırlanmış sofralar ile kılı kırk yaran hesaplar yapılarak kurulan pinti sofraları arasındaki fark klasik mizahın ilgilendiği temalardan biridir. Bu bağlamda Tevhîdî, iflah olmaz bir varyemez tarafından kurulan sofranın zeki bir câriye tarafından ustaca iğnelendiği güzel bir hikâye örneğini aktarmayı ihmal etmemiştir:

Yedirme hususunda tescilli bir pinti olan İbrâhîm b. 'Abbâs bir gün câriyelerinden biriyle sofraya oturmuştu. Efendisinin ekme dilimlerini cimriliği sebebiyle sofraya seyrek seyrek yerleştirdiğini fark eden câriye "*Şehrin postacısı İbrâhîm b. Meymûn sizin sanimi dostunuzdu, değil mi*

⁴¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. II, s. 132.

⁴² Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. VI, s. 169.

⁴³ Bk. İbn Ebû 'Avn, *el-Ecoibetü'l-müskiye*, tahk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed, Maţâbî'ü'n-Nâşiri'l-'Arabî, Kâhire, 1983, s. 152; Âbî, Ebû Sa'd Manşûr b. el-Hüseyn, *Nesrî'l-dür fi'l-muhâdarât*, tahk. Hâlid Abdülğani Maḥfûz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, c. VII, s. 170; İbn Ḥamdûn, Ebû'l-Meâlî Bahâüddîn, *et-Tezkiretü'l-Ḥamdüniyye*, nşr. İhsân 'Abbâs, Bekr 'Abbâs, Dâru Şâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1996, c. II, s. 333.

⁴⁴ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. II, ss. 97-98.

efendim?" diye sormuş. İbrâhîm "Evet öyle, hayırdır niye sordun?" deyince câriye "Hiiiç" demiş "sofranın taaa öbür ucundaki ekmeğe ulaşabilmek için elindeki posta katırlarından birini ödünç isteyecektim de!"⁴⁵

1.4. Tufeyliler

İkram etmenin asalet ve şeref nişanesi sayıldığı ve misafir ağırlama kültürünün inançla iç içe geçtiği kadîm Arap toplumunda, bu hasleti olabildiğince istismar eden mizahî figürlerin başında tufeyliler gelmektedir.⁴⁶ Dilimize genellikle "davetsiz misafir" olarak çevrilen bu karakter, klasik Arap edebiyatının mizah sahasındaki en popüler tiplerinden biri sayılmaktadır. Bu sebeple de hakkında geniş bir edebî literatür oluşturulmuştur. Konu hakkında "efradını câmi ve aġyarını mâni" ilk müstakil çalışma ise Ĥatîb el-Baġdâdî'nin *Kitâbü't-tatfîl* adlı yarı dini yarı edebî eseridir.⁴⁷

Asalaklığı ve avantajlığı kendisine bir hayat felsefesi haline getirmiş olan tufeyli karakterini edebiyat sahasında mizahî bir değer haline getiren şey, hedefine varırken karşısına çıkan engelleri aşmada ustaca uyguladığı stratejilerdir. Bu bağlamda tufeylinin öncelikle ziyafet mahallinin kapısına dikilen bekçiyi çeşitli manevralarla alt etmesi gerekmektedir. Ardından içeri girdiğinde diğer misafirler ve ev sahibi tarafından tanınmaması için sıradan davetliler gibi davranıp ortama ayak uydurması, akabinde de kendini kamufle etmeyi sürdürerek yapılan ikramlardan en iyi şekilde istifade etmesi gerekmektedir. Bir deşifre olma durumunda ise muhataplarıyla amansız bir söz düellosuna girmeyi göze alabilmelidir. İşte tüm bu aşamalarda tufeyli zümresince ortaya konulan performans aynı zamanda mizahî anlatıların da niteliğini belirlemektedir.⁴⁸

Tevhîdî'nin eserinde bu mizahî figüre dair yaklaşık yirmi civarında anekdot yer almaktadır. Bunların hemen hepsinde hikâye kahramanı طُفَيْلِي "bir tufeyli/davetsiz misafirin biri" şeklinde anonim bir karakter olarak tanıtılmış, buna

⁴⁵ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-Zeĥâir*, c. II, s. 47.

⁴⁶ Şahin, *Sofra Mizahı*, s. 209.

⁴⁷ Daha geniş ve ayrıntılı bilgi için bk. Ĥatîb el-Baġdâdî, *Kitâbü't-tatfîl ve hikâyâtü't-tufeyliyyîn ve aĥbâruhum ve nevâdiru kelâmihim ve eşâruluhum*, tahk. Bessâm 'Abdü'l-vehhâb el-Câbi, Dâru İbn Ĥazm, 1. Baskı, 1999.

⁴⁸ Şahin, *Sofra Mizahı*, ss. 256-266.

karşın sadece birkaç yerde Bünân⁴⁹ ve Ebü'l-Müşennâ⁵⁰ gibi meşhur tufeylilere ait isimler sarahaten zikredilmiştir.

Dahası *el-Beşâir ve'z-zehâir* bize, sıradan bir tufeylînin yaşam felsefesini özetler mahiyette kısa pasajlardan oluşan birkaç nükte sunmaktadır. Örneğin kral, tacir, âlim, zahit, fakir, kâtip, çoban, asker gibi farklı statü ve tabakalardan insanlara yöneltilen *فِيمَ لَدُنْكَ؟* (Sence haz neydedir?) sorusuna verilen düşündürücü ve esprili cevaplar içerisinde tufeylînin meşrebine uygun düşecek şekilde tanzim edilmiş edebî cevap da yer almaktadır.⁵¹

Eserde geçen tufeylî anekdotlarının bir bölümü davet edilmediği bir ziyafet mahalline girebilmek ve oradaki leziz yemeklerden istifade etmek adına kurnazca tertiplenen bazı mizansenlere ayrılmıştır. Bunlardan bazılarında tufeylînin şeytânî zekâsını anında devreye sokarak sergilediği performans özellikle dikkat çekicidir:

Tufeylînin biri yemekli bir düğüne gelir, içeri girmek ister ama kapıdan çevrilir. Bunun üzerine bir kenara çekilir. Eline aldığı boş bir kâğıda mektup süsü vererek katlar, üzerine ise sadece “*Gelinin kardeşinden*” notunu düşüp üzerini mühürlür. Sonra da elindeki mektubu girişte teslim edip kendinden emin bir vaziyette içeri girer. Kâğıt üzerindeki mührün henüz vurulduğunu gören hacipler “*Bu mektup az önce yazılmış*” deyince tufeylî “*Haklısınız*” der “*lakin size daha tuhaf olanını söyleyeyim: Mektubu gönderen zatın o kadar acelesi vardı ki kâğıda iki cümle bile karalamaya fırsatı olmadı!*”⁵²

Öte yandan bir tufeylî için “bedava” yemek kadar ondan maksimum seviyede istifade edebilmek de önemlidir. Bu bağlamda eserde aktarılan bir anekdotta tufeylî karakterindeki bu tamahkârlığın neden olduğu kaygı, bazı fiziksel değişimlere sebebiyet verecek boyutlarda tasvir edilmiştir.⁵³

el-Beşâir ve'z-zehâir'de yer alan kimi anekdotlarda ise tufeylî karakterinin yemeklere davetsizce katılmasının bir takım eleştirilere konu olduğu, gittiği her mekânda bu kötü haslet onun yüzüne vurulduğu görülmektedir. Ne var ki tatfil

⁴⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, s. 176; c. V, s. 72.

⁵⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, ss. 38-39.

⁵¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. II, ss. 96-97.

⁵² Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. V, s. 110-111.

⁵³ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. V, s. 72.

mesleğinde profesyonelleşen tufeyli için söz konusu tenkitlerin hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur. Zira bu meslek erbabı, avantajlığın ilkelerini uygulamada her zaman kendince mantıklı ve haklı gerekçeler üretebilmiş, üstelik kullandığı dil ve retorik sayesinde de eleştirileri mizah potasında etkisiz hale getirebilmiştir:

Tufeylinin birini izlediği avantajlık yolu sebebiyle kınayıp azarlamaya kalkmışlar. Onunsa sığındığı mazeret şu olmuş: *"Hâneler içlerine girilsin diye inşa edilir, sofralar da yemek yenilsin diye kurulur. Ayrıca hane sahibi asık suratlı diye ben niye keyfimi kaçırıp güleç bir eda ile sofraya kurulmayayım ki?!"*⁵⁴

1.5. Kadılar

İnsanlar arasında cereyan eden ihtilafların çözümünde merci olma rolüne sahip olan kadılar, adaletin temini ve hakların zayı olmaması için görev yapan hukuk adamlarıydı. Meslekler hiyerarşisinde üst düzeyde yer alan bu saygın işi Arap hukuk tarihinde birçok seçkin simanın icra ettiği görülmektedir.⁵⁵ Öte yandan bilhassa hicri II. ve III. yüzyıldan itibaren işinin ehli zeki kadıların ilginç problem çözümüleme yetenekleri Arap nüktedanların dikkatini çekmiş ve yarı mizahî hüviyet arz eden rivayet malzemesinin bir bölümü nevâdir koleksiyonlarında *نَوَادِرُ الْقَضَاةِ* ya da *أَخْبَارُ الْقَضَاةِ* gibi başlıklar altında bir araya getirilmiştir.⁵⁶

Tevhîdî de kaynaklarda genellikle *القاضي* (çoğ. *القضاة*) olarak zikredilen bu zümreye dair hatırı sayılır bir nevâdir malzemesini, eserinin hemen hemen tüm ciltlerine makul oranlarda dağıtarak aktarmıştır. Ayrıca, kadılık yapmanın dünya ve ahiretteki zorluk ve sıkıntıları, kadılardan ilk defa rüşvet alanın kimliği, fakihlere sorulan tuhaf sorular, bazı kadıların göreve getirildiğindeki yaşları vb. ansiklopedik bilgilere de bu hacimli kitabında yer vermiştir. Yine eserde Basra, Humus, Merv ve

⁵⁴ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. IX, ss. 41-42.

⁵⁵ Geniş bilgi için bk. el-Kindî, Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb, *el-Vülât ve'l-kuĥât*, tahk. Muhammed Hasen İsmâil- Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

⁵⁶ Bu müelliflere ve eserlerine örnek olarak şunları verebiliriz: Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Ĥalef, *Aĥbârü'l-kuĥât*, tahk. Abdülaziz Mustafa el-Merâġî, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1. Baskı, b.y., 1947; Âbi, *Nesrî'l-d-dür*, c. IV, s. 213; ez- Zemaĥşerî, Ebû'l-Kâsım, *Rebî'u'l-ebâr ve nuşûşü'l-ahyâr*, Müessesetü'l-E'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991, c. IV, s. 305.

Bağdat gibi sosyo-kültürel açıdan zamanlarının câzibe merkezi olan ve kadıların görev icra ettikleri önemli şehirlerin isimlerine de sıklıkla rastlanır.⁵⁷

*el-Beşâir ve'z-zehâir'*de kadılara dair özellikle mizahî tonda aktarılan hikâyelerin pek çoğunda girizgâhlar Arapça “*davalaşmak, olayı mahkemeye taşımak*” anlamına gelen “*اِخْتَصَمَ إِلَى*”, “*اِحْتَكَمَ إِلَى*”, “*تَخَاصَمَ*” ve “*تَقَدَّمَ رَجُلٌ وَامْرَأَتُهُ إِلَى*” gibi bir takım kalıp ifadelerle başlamakta ve kendi dönemlerinin önemli hukuk simalarının isimleri sarahaten zikredilmektedir.

Eserde yer alan kadı hikâyelerinin bir kısmında tanık sıfatıyla mahkemeye başvurma düşüncesinde olan şahıslara çıkartılan bir takım suni engellerden bahsedilir. Tanık olacak kişide aranacak şartlarda asgari müşterekler olmakla birlikte çoğu zaman öznel bazı kriterler öne sürülmekte ya da kimi zaman sudan gerekçelerle(!)⁵⁸ şahitlik reddedilmektedir. Hatta bu durum o kadar yaygındır ki toplumsal hayatı iyi gözlemleyen bazı insanlar: “*Eğer bir topluluğun kadı efendinin huzurundan ‘Biz ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik’ (Yûsuf 12/81) âyetini okuyarak çıktıklarını görürsen bil ki onların şahitlikleri kabul edilmemiştir*”⁵⁹ şeklinde bir genellemede bile bulunmuşlardır. Tanıklık yapma haklarının kadı tarafından gasp edildiğini düşünen bu zevatla kadı efendi arasında geçen mücadele de mizahî açıdan ortaya komik durumların çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Güzel bir örnek şöyledir:

Bir topluluk Kadı İbn Şübrüme'nin yanında içerisinde hurma ağaçları bulunan ve anlaşmazlık sebebi olmuş bir arazi ile ilgili tanıklık etmek istemişler. Kadı onlara “*Söyleyin bakalım bu arazinin içerisinde kaç adet hurma ağacı var?*” diye sürpriz bir soru sormuş. Adamlar bilmediklerini ifade edince de İbn Şübrüme şahitliklerini reddetmiş. Bunun üzerine içlerindeki kurnazlardan biri “*Kadı efendi!*” demiş “*Siz de otuz yıldır şu mescitte davalara bakan biri olarak acaba içeride kaç sütun olduğunu biliyor musunuz?*” demiş. Bu haklı itiraz karşısında verilecek cevabı olmayan kadı, adamların şahitliğini mecburen kabul etmiş.⁶⁰

⁵⁷ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. I, s. 81; c. IV, s. 41, 75-76; c. V, s. 196; c. VI, s. 93; c. VII, s. 247.

⁵⁸ Örneğin Kadı Şureyh (ö. 80/699), “*Kendini korumaktan aciz kimse Müslümanların haklarını nasıl koruyabilir ki?!*” diyerek gemiye binen kimselerin şahitliğini kabul etmezdi. Bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. I, s. 212.

⁵⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 154.

⁶⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, s. 183.

Bazı anekdotlarda kadınların rüşvet ve iltimasla iş yapmalarına engel olmak için gizli bir kontrol mekanizmasının devreye sokulduğu görülmektedir. Kimi zaman toplumdaki zengin ve prestijli bir kişi⁶¹ kimi zaman da mülki amirin bizzat kendisi nevi şahsına münhasır yöntemlerle kadını denetlemekte bu yolla suiistimallerin önü alınmaya çalışılmaktadır. Nitekim Tevhîdî eserinde, inananlar arasında karşılıklı duaya vesile olan fizyolojik bir hâdisenin (hapşırmanın) bir soruşturma enstrümanına nasıl dönüşebileceğine dair ilginç bir anekdot da aktarmıştır.⁶²

Adaletin gerçek anlamda tesis edilebilmesi için diğerleri gibi, cinsel içerikli davalarda da çekişmeye konu olan mesele kadı efendinin huzurunda herhangi bir utanma ya da sıkılma olmaksızın en ince detaylarına kadar anlatılmaktaydı. Tahmin edileceği üzere bu gibi temalar içeren sayısız şikâyet konulu dava mizahın bu alanına külliyetli miktarda malzeme sağlamıştır. Nitekim *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*'de geçen kadı hikâyelerinin azımsanamayacak bir bölümünü de işte bu mücün edebiyatı kapsamında değerlendirebileceğimiz erotizm çağrışımlı anlatılar oluşturmaktadır.⁶³

1.6. Câriyeler

Köle ve câriyeliliğin tarihi çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Savaş, ekonomik yoksunluklar vb. gerekçelerle bu müessese insanlık tarihinin her döneminde tecrübe edilen bir vakıa olmuştur. Kadîm Arap toplumunda dönemin sosyal yaşam tarzının bir yansıması olarak birbirinden farklı birçok mekânda hizmet deruhte eden câriye, genelde klasik Arap edebiyatının⁶⁴ özelde de Arap mizahının yoğun ilgisine mazhar olmuş mühim bir figürdür. Nitekim erken dönem müelliflerinden Câhiz'in bu karakter özelinde kaleme aldığı ve kurgusal edebî münâzara türünün en eski örneklerinden sayılan *Müfâĥaretü'l-cevâri ve'l-ġilmân* adlı müstakil bir eseri de bulunmaktadır.⁶⁵

Klasik kaynaklarda evlerin içinde veya dışında farklı hizmet alanlarında istihdam edilen kadın köleler için ekseriya **جَارِيَةٌ** (çoğ. **جَوَارِي**) teriminin, nadiren de **أَمَةٌ**

⁶¹ Buna dair güzel bir örnek için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. V, s. 196.

⁶² Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. V, s. 196.

⁶³ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. I, s. 183; c. II, s. 49; c. IV, s. 75, 76.

⁶⁴ Bu durum klasik Arap edebiyatı için geçerli olduğu gibi modern Arap edebiyatı için de câridir. Daha geniş bilgi için bk. Ethem Demir, "Ali Ahmed Bâkesir'in Romanlarındaki Kadın Karakterlerin Analizi", *Sss Journal*, Vol:4, Issue:18, s. 2018.

⁶⁵ Ramazan Şeşen, "Câhiz", *DİA*, İstanbul, 1993, c. VII, s. 23.

(çoğ. ماء) lafzının kullanıldığı görülmüştür. Edebiyat alanında özellikle efendileriyle yaşadıkları cinsel içerikli komik diyaloglar, eğlence meclislerinde icra ettikleri vazifeler, köle pazarlarında kendilerine zengin bir sahip bulabilmek için ortaya koydukları atraksiyonlar ve efendilerinin zevceleriyle giriştikleri kıskançlık mücadeleleri, cârîye karakterini, mizah üretimine ciddi anlamda katkı sunan bir enstrüman haline getirmiştir.

Tevhîdî de bu renkli figüre dair *el-Beşâir ve'z-zehâir*'inin farklı ciltlerinde yüz yirmiye yakın anekdot zikretmiştir. Seçmiş olduğu hikâyelerde, klasik edebiyat ve mizahtaki tematik zenginliği başarılı bir şekilde yansıtan müellif, aynı zamanda dönemin sosyo-kültürel yaşamı, folklor birikimi ve ticari gelenekleri hakkında da fikir vermektedir. Zira aktarmış olduğu bazı anekdotlardan, tarihi gerçekliği olan köle pazarlarında (سوق النخاسين) cârî olan fiyatları dahi öğrenebilmekteyiz. Nitekim bu kapsamda bazı hikâyelerin, piyasa değerinden daha pahalıya satın alınan cârîyeler üzerinden kurgulandığı görülmektedir:

Bir gün Velîd b. Yezîd başında işlemeli bir sarıkla Halife Abdülmelik b. Hişâm'ın huzuruna girer. Sarık halifenin dikkatini çeker ve Velîd'e onu kaça aldığını sorar. Velîd de 1000 dirheme aldığını söyler. Ancak fiyatı pahalı bulan halife "bir sarık için o kadar para israf değil mi?" diyerek sürpriz bir tepki ortaya koyar. Velîd ise dayanamayarak "Halife Hazretleri" der "Siz en hakir uzvunuz (uçkurunuz) için 20.000 dirheme kıyıp cârîye alırken israf olmuyor da benzeniz en kıymetli uzvum olan başım için 1000 dinara sarık alınca mı israf oluyor?!"⁶⁶

Modern insanın cârîye denilince aklına gelen ilk olgu şüphesiz ki cinsellik olmaktadır. Bu algıya paralel biçimde Tevhîdî'nin eserine aldığı cârîye anekdotlarının da azımsanmayacak bir bölümü erotizm çağrışımlı hikâyelerden oluşmaktadır. Cinsellik vurgusunun yoğun olduğu bu gibi hikâyelerde cârîye figürü söz gelimi, efendisinin iktidarsızlığını ya da cinsel performansındaki zayıflığı bazen alenen bazen de kinayeli bir biçimde ortaya dökülmektedir.⁶⁷ Yine aynı şekilde anekdotların bir bölümünde cârîye, hayâ perdesi yırtılmış, ağzı son derece bozuk (ماجنة) bir mizahî karakter olarak resmedilir. Mesela, kendisine "Bakire misin?" sorusu

⁶⁶ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, s. 50.

⁶⁷ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. I, s. 230.

yöneltilen bir câriyenin “Yakın zamana kadar öyleydim çok şükür ki Allah beni o illetten kurtardı!”⁶⁸ cevabı bu kategori içerisinde değerlendirilebilir.

Son olarak câriye karakteri, eserde aktarılan anekdotların çoğunda elinden her iş gelen becerikli kadınlar olarak tasvir edilmektedir. Şüphesiz güzel şarkı söyleyebilme yeteneğinin tüm bunlar içerisinde ayrı bir yeri bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁶⁹

1.7. Muhannesler

Fizyolojik bakımdan erkek olmasına rağmen giyim, kuşam, jest, mimik, hâl, hareket ve konuşmada kadınsı (efeminen) tutumlar sergileyen, günümüz argosuyla “nonoş” sözcüğüyle karşıladığımız figürü tanımlamaktadır. Sözlüklerde **مُخَنَّثٌ** kelimesinin kendisinden türediği **خ-ن-ث** kökünde bulunan “kıvrılma ve çitkırıldımılık” anlamları⁷⁰ da zaten onların bu özelliğini ortaya koymaktadır.

Muhanneslere dair nevâdir malzemesi *edeb* kaynaklarının pek çoğunda dağınık halde bulunmaktadır. Ancak bu nüktelerin, bazı eserlerde (**مِنْ أَخْبَارِ الْمُخَنَّثِينَ**) yahut (**نَوَادِرُ الْمُخَنَّثِينَ**) gibi özel başlıklar altında toplandığı görülür.⁷¹ Genel itibariyle bu kaynaklarda muhannes zümresi daha çok veciz tasvirleri, teşbih sanatındaki yetenekleri, müstehcen jargonları ve hazırcı cevaplıkları ile öne çıkmaktadırlar.

Tevhîdî, muhannes figürüne dair eserinde 40 kadar anekdot aktarmaktadır. Bunların çoğunda hikâyenin kahramanı “Muhannesin biri” şeklinde anonim karakterde takdim edilirken diğer bölümünde ise, Karanful, Delâl, Zehr, Ğusn, ‘Abbâde ve Furfür gibi ilgi çekici özel isimlerin sarahaten zikredildiği görülür. Söz konusu isimlerden **ذَلَال** (Naz), **زَهْر** (Çiçek), **عُصْن** (Dal), **قَرْنِفُل** (Karanfil) gibi olanları kadın cinsinin lefafetini çağrıştırması yönüyle ayrıca önem arz etmektedir.⁷²

Muhanneslere dair Tevhîdî'nin aktardığı anekdotların ekseriyetinde tema bu zümrenin ahlaksızlık ve edepsizlikleri üzerinedir. Zaten klasik Arap edebiyatının

⁶⁸ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. II, s. 169.

⁶⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. I, s. 61.

⁷⁰ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü meĥâyîsi'l-luġa*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, c. II, s. 222.

⁷¹ Âbi, *Nesrü'd-dür*, c. V, s. 184; İbn Hamdân, *et-Tezkiretü'l-Ĥamdüniyye*, c. IX, s. 419.

⁷² Günday, *Mizahî Karakterler*, s. 100.

mücün içerikli anlatılarının birçoğunda başrol oynayan muhannesin, fıkralarının çoğunda müstehcen unsurlar barındıran *el-Beşâir ve'z-zehâir*'e ait rivayetlerde de aynı özellikleri yansıtması hiç şaşırtıcı değildir.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre muhannes zümresi, bir satışta durumunda ahlaksız tabiatlarının kendilerine sunduğu türlü imkânlarla muhataba en sert yanıtı verebilecek potansiyele sahipti. Nitekim Tevhîdî'nin bir anekdotun ardından yaptığı aşağıdaki yorumda muhanneslerin bu özelliğine dikkat çekilmiştir:

Kadınların (hiç beklenmedik) ürkütücü cevapları vardır. Keza, (hilkatçe) onlara benzediklerinden muhanneslerin dilinden de sakınmak gerekir.⁷³

Muhannes kadın cinsine dair hususiyetleri hem ruhen hem bedenen o kadar benimseyip içselleştirmiştir ki bazen onu gerçek bir kadından ayırt etmek mümkün olamamaktadır. Tevhîdî eserine bu tespiti destekler mahiyette uzunca bir anekdot aktarmayı da ihmal etmemiştir.⁷⁴ Öte yandan muhanneslerin iyi bir müzik becerisine sahip oldukları, bu nedenle de zaman zaman sultan ve emirlerce saraya davet edildikleri ve sanatın icrasındaki performanslarına göre hediye ve bahşiş aldıkları da eserde aktarılan bilgiler arasındadır.⁷⁵

1.8. Dilenciler

İster gerçek bir ihtiyaçtan isterse de bir kazanç yolu haline getirilmesinden kaynaklansın dilencilik, bugün olduğu gibi kadim Arap toplumunda da sosyal bir vakıa idi. Meseleye dilenme gerekçelerinden sarf-ı nazar edilerek bakıldığında bu zümrenin temel olarak yaptığı iş halkın merhamet ve yardımseverliğinden istifade ederek menfaat elde etme şeklinde özetlenebilir. Esasen dilenme olgusunu edebiyatın konusu yapan da el açan şahsın, insanlardaki merhamet damarını ince ince sızlatırken ortaya koyduğu performanstır.⁷⁶

Klasik kaynaklarda dilenciği ifade sadedinde birçok farklı sözcük kullanılmakla birlikte سأل (istedi, talep etti, sordu) fiilinin ism-i fâili olan (سائل) çoğ.

⁷³ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. II, s. 43.

⁷⁴ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 221.

⁷⁵ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, s. 62.

⁷⁶ Güntekin, Reşat Nuri, *Miskinler Tekkesi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, ts., s. 73.

(سؤال) teriminin daha ziyade tercih edildiği görülmektedir. Keza aynı kökten türemiş olan (مَسْئُولٌ çoğ. مَسْئُولُونَ) terimine de anekdotlarda sıklıkla rastlanmaktadır.⁷⁷

Dikkat çekici dilenme stratejileri, çeşitli ajitasyon teknikleri, başvurdukları komik üslup ve jargon, hane sahipleriyle girdikleri şaşırtıcı diyaloglar ve genel olarak sergiledikleri performans dilenci figürünün *edeb* literatüründe zengin bir tematik yelpaze içinde işlenmesine olanak sağlamıştır. Bu sebeple erken dönemlerden itibaren dilencilere dair edebî malzemenin, Câhiz'e nispet edilen *Kitâbü ĥiyeli'l-mükeddîn* gibi bazı eserlerde derlendiğine tanık olmaktadır.⁷⁸ Ne var ki söz konusu eser günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat Câhiz, *el-Buĥalâ*'sında ve diğer eserlerinde kendi dönemindeki dilencilerden edebî bir üslupla bahsederek "Edebü'l-Küdye" adı verilen ve içerisinde dilencililiğin savunulup övüldüğü bir edebî türün de ilk temsilcisi olmuştur. Nitekim bu edebiyat daha sonraları Bed'üzzemân el-Hemedânî (ö. 398/1008) ve onun başarılı takipçisi Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Maĥâmât*'larıyla zirve noktaya ulaşmıştır.⁷⁹

Tevhîdî eserinde dilenci karakterine 17 anekdotla yer vermiş ve mizah kaynaklarında değinilen tematik çeşitliliği eserinde olabildiğince yansıtmaya çalışmıştır. Kitapta yer alan dilenci anekdotlarının pek çoğu kısa pasajlar halinde olmasına rağmen içerisinde mistik unsurlar barındıran ve "*Dilenciyi kovan gün gelir kendi dilenir*" ana fikrini işleyen bir anekdotun yaklaşık iki sayfa sürmesi dikkate değerdir.⁸⁰

Kişilerin dini duygularını istismar ederek bir şeyler elde etmek dilencililiğin en bilindik işe yarar yöntemlerinden biridir. Bu yönüyle dinin temel referansları olan âyet ve hadislerin yahut ta muhtevasında mistik unsurlar barındıran edebî üslupla kurgulanmış, acındırma niteliği yüksek cümlelerin de amaca hizmet edecek tarzda kullanımı bu edebiyatın genel karakterini oluşturmaktadır. Nitekim gelen geçene el açan bir bedevînin kurduğu şu cümle, mukaddesatın dilencililiğe alet edilmesinin

⁷⁷ Günday, *Mizahî Karakterler*, ss. 211-212.

⁷⁸ Ali Toksarı, "Dilencilik", *DİA*, İstanbul, 1994, c. IX, s. 298.

⁷⁹ Yusuf Doğan, "Meşhur Arap Edibi Amr b. Osman Câhiz'in (ö. 255/869) El-Buĥalâ (Cimriler) Adlı Eserinde Abbâsi Dönemi Dilencililiği ve Dilencileri", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik Sempozyumu*, haz. Suvat Parin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, İstanbul, 2009, ss. 510-511.

⁸⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. VIII, ss. 89-90.

tipik bir örneğidir: “Allah’ın yurdunda komşunuz, kitabında kardeşiniz olan, ayrıca O’nun fazlı kereminden talepte bulunan şu garibe bir yardım eden yok mu?”⁸¹

Dilencilerden bir kısmı cami avlusu ya da şehir meydanı gibi işlek güzergâhlara konuşlanıp icrayı faaliyet ederken diğer bir kısmı bu iş için hane hane dolaşmayı tercih etmekteydi. Edebiyat cephesinden bakıldığında kapı kapı gezerek ifa edilen dilencilik mesleğinin mizah üretimine yapacağı hizmet aşikârdır. İşte bu noktayı gayet iyi fark eden Tevhîdî, dilenci-ev sahibi diyaloglarına dair aktardığı 8 komik fıkra ile klasik mizah müktesebatına önemli katkılar sunmuştur.

Sözü edilen anekdotların girizgâh kısımlarında genellikle dilenci tarafından “Ey bu hanenin iyiliksever sakinleri!” ya da “Ey Allah katındaki sevaplara talip olanlar!” şeklinde motive edici hitaplar kullanılmaktadır. Ancak bunların her zaman işe yaradığını söylemek zordur. O nedenle *el-Beşâir ve’z-zehâir*’de yer alan anekdotların bir bölümünde, eli boş çevrildiği için hüsrana uğrayan dilenci karakteri tasvir edilir. Yine de son tahlilde komikliği sağlayan asıl unsurun dilencinin hakaretâmiz ifadeleri olduğu dikkat çekmektedir. Bir örnek şöyledir:

Bedevînin biri dilenmek üzere bir hanenin kapısına dikilmiş. Tam talep faslına geçecekken içeriden “Evede kimse yok” sesi duyulmuş. Öfkelenen dilenci dayanamayıp “Hoş” demiş “zaten adam olaydın içeride biri olurdu!”⁸²

1.9. Çirkinler

Hiciv türünün belki de en ilkel formu olan yaratılıştan gelen çirkinlikler üzerinden yapılan taşlamalar klasik Arap edebiyatının nesir ve nazım branşlarında karşımıza sıkça çıkan temalardandır. Çirkinlerin hicvedilmesinde özellikle Cemmâz (ö. 242/857), Ebü'l-Aynâ (ö. 283/896) ve kendisi de tescilli bir çirkin olan ve Tevhîdî’nin üslup itibarıyla takipçisi olduğu Câhîz gibi bazı isimlerin sivrildiği görülmektedir.⁸³

Tevhîdî de *el-Beşâir ve’z-zehâir*’de klasik mizahın bu önemli figürüne 10 küsur anekdotla yer vermiştir. Bu hikâyelerin girizgâhlarında genellikle “çirkin, tipsiz, suratsız” gibi anlamlara gelen *دِيمِم* ve *فَيْسِحْ* kelimeleri kullanılmaktadır.

⁸¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zehâir*, c. I, s. 16.

⁸² Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zehâir*, c. IV, s. 32.

⁸³ Günday, *Mizahî Karakterler*, s. 48.

Bazı imgelerle çirkinler arasında kurulan benzetme ilişkisinin onları mizaha elverişli bir figür haline getirdiği söylenebilir. Nitekim bu meyanda ortaya konan edebî ürünlerde genellikle Cehennem⁸⁴, cin⁸⁵ ve şeytan⁸⁶ gibi bir takım metafizik unsurların teşbihe konu edildiği görülmektedir. Tevhîdî de çirkin tipinin, zihindeki kötü çağrışımı nedeniyle Cehennem'e benzetildiği bir anekdot örneğine eserinde yer vermiştir:

Muhammesin biri çirkin suratlı bir adamı görünce hemen şöyle bir benzetmede bulunmuş: *"Dostum! Senin şu suratın var ya sanki dünyadakiler görüp ibret alsın diye Cehennemden çıkarılmış bir numunedir."*⁸⁷

Görücü usulü evliliğin yaygın olduğu ve kadınların peçe ile yüzlerini örttüğü geleneksel toplumlarda damat çoğu kez gelin adayını ancak zıfafa görebilmekteydi. Bu da gelin adayının güzelliğini yahut çirkinliğini tamamen şans faktörüne bağlı hale getiriyor ve ilk karşılaşmada büyük sürprizlerin yaşanmasına sebebiyet veriyordu. İşte böyle bir olgunun varlığı klasik Arap edebiyatı koleksiyonlarında güldürü değeri yüksek anekdotların ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Nitekim Tevhîdî de eserine bu minvalde iki adet anekdot derç etmeyi ihmal etmemiştir.⁸⁸ Ayrıca çirkinlik temasının ele alındığı mizah ürünlerinde bu mecraza malzeme sağlayan en iyi enstrümanın karı-koca diyalogları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eserde bu kategoriye de dâhil edebileceğimiz bir örnek bulunmaktadır:

'İmrân b. Hıttân'ın pek asil, yüzü ve huyu güzel bir hatunu varmış. 'İmrân ise aksine kısa boylu ve çirkin suratlı bir adammış. Bir gün hanımı *"Kocacığım, biliyor musun sen ve ben kesin cennetliğiz"* demiş. 'İmrân şaşırıp *"Bunu da nereden çıkardın hatun?"* diye sorunca hanımı açıklamış: *"Çünkü senin nasibine benim gibi bir dilber düştü sen de şükrettin; benim payıma ise senin gibi bir tıpsız düştü ben de buna sabrettim. Meşhur hadisi hatırlasana: "Sabreden de şükreden de cennettedir!"*⁸⁹

⁸⁴ Âbî, *Neşrü'd-dür*, c.V, s. 186; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Ĥamdüniyye*, c. IX, s. 419.

⁸⁵ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, c. VIII, s. 136.

⁸⁶ Ebû Hilâl, *el-Askerî, Kitâbü's-şimâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebü'l-Fağl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-Unşuriyye, Beyrut, 1998, s. 50; İbnü'l-Cevzî, *Aĥbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dâru İbn Ĥazm, 1. Baskı, Beyrut, 1988, s. 93.

⁸⁷ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 44.

⁸⁸ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 154; c. V, s. 28.

⁸⁹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. V, s. 54.

Yine *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de yer alan bazı anekdotlarda, özensizlik ve kişisel bakımın ihmalinden dolayı sonradan ortaya çıkan ve estetik görünümü bozan durumlar eleştiri konusu yapıldığı gibi⁹⁰ yaşın ilerlemesiyle birlikte vücutta arız olan fiziksel deformasyonlar da çirkinlik teması bağlamında hicve konu edilmiştir.⁹¹

2. Popüler Mizahî Şahsiyetler

Klasik Arap edebiyatında nükte, latife ve şakalarıyla meşhur olmuş ve insanları anlattıkları hikâyelerle güldürmeyi başaran pek çok isme rastlanmaktadır.⁹² Bizim de bu başlık altında tanıtmaya çalışacağımız mizahî şahsiyetler *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de kendisine diğerlerine nazaran daha fazla yer verilen birkaç isimden oluşmaktadır. Esasen bu kısa listeye onlarca başka nüktedan da ilave edilebilir. Ne var ki bu araştırmada kıstas olarak rivayet sayısı ve çeşitliliğini dikkate almak suretiyle bir sınırlamaya gitmek durumundayız. Dolayısıyla aşağıda, en meşhur ve anekdot sayısı en ziyâde olan şahsiyetlere kronolojik sıra takip edilmek suretiyle değinilecektir.

2.1. Müzebbid

Emevî-Abbâsî geçiş dönemi nüktedanlarından biri olan Ebû İshâk Müzebbid⁹³ el-Medî'nin (ö. 114/732) biyografisine dair klasik terâcim ve nevâdir kaynaklarında oldukça sınırlı bir bilgi malzemesi mevcuttur. Onun hayatı ve mizahçı kişiliği hakkındaki detaylar, *edeb* kaynaklarında mevcut olan anekdotların incelenmesi suretiyle ancak elde edilebilmektedir.

Müzebbid hakkında erken dönemlerde telif edilmiş müstakil bir çalışmaya rastlamamaktayız. Modern dönemde ise Arap âleminde sadece Gâlib 'Anâbise tarafından yapılan bir makale incelemesi mevcuttur.⁹⁴ Türk akademi çevrelerinde ise yakın zamanlarda bu nüktedanın hayatı ve mizahî kişiliğine dair Şener Şahin

⁹⁰ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. VIII, s. 31.

⁹¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 227.

⁹² Riyâd Kuzayha, *el-Fükâhe fi'l-edebi'l-Endeliüsî*, el-Mektebetü'l- 'Aşriyye, Beyrut, 2011, s.78.

⁹³ Bu nüktedanın ismi hususunda farklı kaynaklarda مُزَبِّدٌ , مُزَبِّدٌ , مُزَبِّدٌ ve مُزَبِّدٌ gibi muhtelif okunuş biçimlerine rastlanmaktadır. Ancak alem (özel) isimlerin sahih imlâsına bilhassa önem veren terâcim müellifleri ve sözlükçüler, nüktedanımızın adının doğru zaptının "muhaddis" vezninde yani مُزَبِّدٌ olarak kaydedilmesinde ısrarcıdır. Bk. Şener Şahin, "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: "Müzebbid el-Medîni" Örneği: Hayatı-Mizahı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa, 2018, sayı: 2, s. 104.

⁹⁴ Gâlib 'Anâbise, "Nevâdir Müzebbid el-Medîni: beyne'l-müsteve'l-edebiy-yi'-ş-şa'biyyi'l- latîf ve'l-müsteve'l-bezî", *Mecelletü'l-mecma'*, 2010, sayı: 2, s. 161-187.

tarafından kapsamlı bir makale çalışması yapılmıştır. Söz konusu incelemede klasik nevâdir kaynakları taranmak suretiyle Müzebbid'e dair yüz kadar anekdot tespit edilmiştir.⁹⁵

Müstehcen içerikli fıkralar anlatma hususundaki yetkinliği dolayısıyla edepsizler kadrosu içerisinde değerlendirilen Müzebbid'e dair *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*'de 30 kadar anekdot yer almaktadır. Bu sayı Şahin'in ortaya koyduğu rakamla kıyaslandığında yaklaşık üçte birlik bir orana tekabül etmektedir. Söz konusu rivayetlerden bir kısmının sadece *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*'de yer alıyor olması ise bu rivayetleri orijinallik bakımından değerli kılmaktadır.⁹⁶

Muzebbid'in anekdotlarına yer veren kaynakların genelinden anlaşıldığı kadarıyla Müzebbid; karısıyla geçinemeyen, ağzı bozuk, hırçın, her durumdan müstehcen bir yorum çıkarabilen ama yeri geldiğinde gündelik diyaloglarının arasına bile Kur'ân âyetlerini yerleştirmede mahir sıra dışı bir nüktedan portresi çizmektedir. Ayrıca Müzebbid anekdotlarının kâhir ekseriyetinde belirgin bir mücûn kendisini hissettirmektedir ki, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*'de ona dair aktarılan rivayetlerin hâkim rengi de budur.

Eserde, muhtemelen karısı ile yaşadığı kavga ve sürtüşmeler sebebiyle kendini içki âlemlerine attığı görülen Müzebbid'in yine bu gerekçeyle çeşitli gönül maceralarına sürüklendiği de olmuştur. Bu bağlamda aktarılan anekdot örneklerinden birinde, cürmü meşhut halde yabancı bir kadınla yakalanan Müzebbid'in kıvrak zekasını devreye sokarak ortaya koyduğu savunma stratejisi dikkate değerdir:

Muzebbid'i bir kadınla halvet halinde yakalayan arkadaşları “*Yabancı hatunla ne işin olur senin, Müzebbid?!*” diye kendisini sıkıştırmaya kalkmış. Müzebbid'in yanıtı “*Bir cima meselesi vardı da onu müzakere ediyorduk*” olmuş.⁹⁷

Ayrıca Tevhîdî eserinde, Müzebbid'in hanımını dizginlemek ya da onu rencide etmek amacıyla yerli yersiz talak kozuna başvurmasına ve hukuki sonuçlar

⁹⁵ Şahin, “Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: “Müzebbid el-Medîni” Örneği: Hayatı-Mizah”, s. 103.

⁹⁶ Bu minvalde örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. II, s. 37; c. III, s. 182; c. VI, s. 197.

⁹⁷ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. VI, s. 198.

doğuran böylesine ciddi bir mevzuyu nasıl sulandırdığına dair de örnek vermeyi ihmal etmemiştir:

Bir gün karısını merdivenden yukarı çıkarken gören Müzebbid sıralamaya başlamış: “Çıkarsan boşsun; inersen boşsun, yerinde durursan da boşsun!” Bu sözleri işiten zeki kadın hiç duraksamadan kendisini birkaç basamaklık yükseklikten kocasının kollarına bırakmış. Böylelikle umduğuna nail olan Müzebbid ise hemen şöyle bir iltifatta bulunmuş: “*Vallahi hanım, İmam Mâlik bugün ölse hiç şüphem yok ki Medine ahalisi müşküllerini halletmek için doğrudan sana gelecektir!*”⁹⁸

2.2. Eş’ab

Emsâl kitaplarında “Eş’ab’dan daha tamahkâr” (أَطْمَعُ مِنْ أَشْعَبِ)⁹⁹ Arap atasözüyle (darb-ı meseliyle) kendisine yer edinen bu meşhur nüktedan, İslam medeniyetinin erken dönemlerinde Medine’de yaşamıştır. Terâcim ve edeb kaynaklarında tam adı Eş’ab b. Cübeyr (ö. 154/771) olarak kayıtlıdır. Keza Hz. Osman zamanında doğduğu, sahâbi Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 63/692) mevlâsı (azatlı köle) olduğu, uzun bir ömür yaşadktan sonra Bağdat’a göç ettiği, ahir ömründe tekrar Medine’ye dönüp orada vefat ettiği de aktarılan bilgiler arasındadır.¹⁰⁰

Müslüman-Arap mizahının en popüler figürlerinden Eş’ab’ın tarihsel şahsiyetinin yanı sıra müteakip asırlar içerisinde kazandığı efsanevi bir yönü de bulunmaktadır. Konuya ilişkin olarak *Humor in Early Islam* (Erken İslam’da Mizah) adıyla bir monografi kaleme alan Alman asıllı Amerikan müsteşrik Franz Rozenhal (1914-2003), Eş’ab’ın tarihsel ve efsanevi kişiliğine dair önemli yorum ve tespitlerde bulunurken, eserin sonuna 161 adet Eş’ab anekdotunun tercümesini koymayı da ihmal etmemiştir.¹⁰¹

⁹⁸ Tevhîdî, *el-Beşâir ve’z-zeğâir*, c. VI, s. 58.

⁹⁹ Askerî, *Cemheratü’l-emşâl*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, ts., c. II, s. 25; Zemaşşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Müstakşâ fi emşâli’l-Arab*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1987, c. I, s. 224; el-Meydânî, Ebü’l-Fağl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nisâbüri, *Mecma’u’l-emşâl*, nşr. Naîm Hüseyin Zerzûr, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, c. I, s. 550.

¹⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, c. VII, s. 37.

¹⁰¹ Detay için bk. Franz, Rozenhal, *Erken İslam’da Mizah (Humour in Early Islam)*, çev. Ahmet Arslan, İris Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 1997.

Açgözlülüğü dillere destan olan Eş'ab'ın klasik *edeb* kaynaklarında yer alan anekdotları incelendiğinde, birbirinden farklı özellikleri bünyesinde barındıran çok yönlü bir nüktedan portresiyle karşılaşmaktayız. Zira o, kâh sosyal prestij ve maddi menfaat için fırsat kollayan tipik bir oportünist, kâh bin bir zorlukla elde ettiği servetini kimseye kaptırmamakta kararlılık gösteren iflah olmaz bir cimri, kâh dini kural ve ritüellerin dahi şakalarından payını aldığı bir lakaydi, kâh da hoşlanmadığı insanları zemmetmede edep dışı üsluplara başvuran keskin dilli bir hiciv erbabı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tevhîdî Arap mizahının bu popüler kahramanına dair *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de yalnızca 8 adet anekdot aktarmıştır. Bu durum Eş'ab hikâyelerine dair diğer *edeb* kaynaklarındaki sayısal durum ve tematik zenginlik dikkate alındığında şaşırtıcıdır. Kanaatimizce bunun muhtemel birkaç sebebi vardır. Bunlardan ilki Tevhîdî'nin *el-Beşâir ve'z-zehâir*'i telif etmede izlediği yöntemle ilişkindir. Eserini, hasbel kader karşısına çıkan rivayetleri uzun bir zaman diliminde derleyip kayda geçirmek suretiyle oluşturan müellif, ihtimal ki bu süreçte fazlaca Eş'ab anekdotuna tesadüf etmemiştir. Bundan daha önemli ve makul görünen bir sebep ise, *edeb* koleksiyonlarında Eş'ab'a nispetle aktarılan birçok anekdotun, *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de, farklı hikâye kahramanlarına nispet edilen varyantlarının yer almasıdır.¹⁰²

Klasik mizah kaynaklarının pek çoğu (مَا بَلَغَ مِنْ طَمَعِكَ؟) “Açgözlülüğün ne seviyeye ulaştı, ey Eş'ab?” klişesine onun tarafından verilen komik cevaplara yer vermiştir. Tevhîdî'nin de bu soru-cevap diyaloguna bigâne kalmadığı, eserine derç ettiği iki anekdotla ilgili geleneği sürdürdüğü görülmektedir:

Bir gün adamın biri Eş'ab'a gelerek “*Tamahkârlığın hangi boyutlara dayandı, Eş'ab?*” diye sormuş. Eş'ab hemen “*Kesin bir iyilik yapma planın var ki bana bu soruyu soruyorsun!*” cevabını vermiş.¹⁰³

Yine bir gün Eş'ab'a “*Açgözlülüğün ne noktada?*” denilmiş. Şöyle yanıtlamış: “*Komşumun bahçesinde duman tütmeye göreyim, hemen tirit ikramı yapılacağı umarak boş bir kâseye ekmek doğramaya başladım!*”¹⁰⁴

¹⁰² Söz gelimi *el-İkdü'l-ferîd*, ve *el-Müstetraf*'in ittifakla başkahramanını Eş'ab olarak verdikleri bir anekdotu Tevhîdî *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de Müzebbid'e nispet etmektedir. Bk. el-İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddin Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-Mahallî, *el-Müstetraf fi külli fennin müstetraf*, 'Alemü'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1998, c. I, s. 404; İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, c. VII, s. 237; Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. III, s. 161.

¹⁰³ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. IV, s. 49.

Ayrıca eserde Nasreddin Hoca'nın meşhur "Kazan doğurdu" fıkrasının orijinal hali olduğunu düşündüğümüz bir Eş'ab anekdotu da mevcuttur.¹⁰⁵

2.3. Cuḥâ

Hicri I. asrın sonlarıyla II. asrın başlarında Kûfe'de yaşadığı tahmin edilen meşhur Arap nüktedanının hayatı ve ailesi hakkında yeterli, net bilgiler bulunmamakla birlikte, mizah klasikleri bünyesinde çok sayıda fıkrasına rastlanmaktadır. *Neşrü'd-dür* müellifi Âbî (ö. 421/1030), Câhiẓ'den rivayetle isminin Nûh olduğunu aktarsa da¹⁰⁶ diğer klasik kaynakların çoğunda Cuḥâ'nın adı Düceyn b. Şâbit, künyesi ise Ebû'l-Ġsun şeklinde kaydedilmiştir.¹⁰⁷ 100 yaşından fazla yaşadığı, Halife Ebû Câ'fer el-Manşûr (ö. 158/775) dönemini gördüğü de aktarılan bilgiler arasındadır. Bütün bu bilgilerden hareketle Cuḥâ'nın Emevî-Abbâsî geçiş döneminde yaşamış tarihi bir şahsiyet olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

Cuḥâ figürü etrafında yapılan bazı çalışmalar, bu popüler nüktedanın birçok farklı kültürde değişik isimler altında var olan simgesel bir fıkra kahramanı olduğu yönündedir.¹⁰⁹ Söz gelimi Arapların Cuḥâ el-Arabî'si ve Türklerin Nasreddin Hoca'sı birçok açıdan benzerlikler göstermekte sadece yerel bazı unsurlarda ayrışmalar dikkati çekmektedir.¹¹⁰ Ancak farklı coğrafyaların kültürel mirasındaki mevcut ortak paydalar, kahramanımızın tarihin belirli bir kesitinde yaşamış reel bir şahsiyet olduğu tespitiyle çelişmez. Tam tersine, bu müşterek unsurların mizahın evrensel yönünü ortaya koyan önemli göstergelerden biri olduğu gerçeğini teyit eder.¹¹¹

Klasik Arap kaynakları Cuḥâ karakterini daha ziyade saflık ve ahmaklığı ile öne çıkarmaktadır. Bu konuda emsal kitapları (أَحْمَقُ مِنْ جَا) "Cuḥâ'dan da ahmak"

¹⁰⁴ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. VII, s. 182.

¹⁰⁵ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. V, s. 195.

¹⁰⁶ Âbî, *Neşrü'd-dür*, c. V, s. 207.

¹⁰⁷ Hüseyin Tural, "Cuḥâ", *DİA.*, İstanbul, 1993, c. VIII, s. 15.

¹⁰⁸ Muhammed Receb en-Neccâr, *Cuḥâ el-Arabî*, el-Meclisü'l-Vaḥanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, Kuveyt, 1978, s. 18.

¹⁰⁹ Jean Déjeux, "Cuḥa ve Nâdire", s. 27.

¹¹⁰ Bu konuda yapılmış bir makale çalışması için bk. Yakup Civelek, "Türk ve Arap Folklorunda Nasrettin Hoca ve Cuḥâ El-Arabî Karakteri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2005, sayı: 26, ss. 143-156.

¹¹¹ Nitekim bu hususta, ünlü Arap edebiyatçısı 'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd tarafından yapılan bir çalışmada, gülmenin felsefesi üzerinde durulmuş, ardından farklı millet ve kültürlerden olmalarına rağmen insanları gülme paydasında birleştiren kimi fıkra kahramanlarına temas edilerek bunlar içerisinde en popüler olan Cuḥâ'ya dair örnekler tahlil edilmiştir. Daha geniş bilgi için bk. 'Abbâs Maḥmûd el-'Akkâd, *Cuḥâ ed-Dâhik ve'l-mudhik*, Müessesetü Hindâvî, Kâhire, 2013.

şeklinde popüler bir darb-ı mesele yer verirler.¹¹² Tevhîdî de eserinin farklı ciltlerinde dağınık halde bu ünlü fıkra kahramanına nispet edilen toplam 23 adet anekdot aktarmaktadır. Tüm bu Cuĥâ hikâyelerinin ana mihveri onun ahmakça söz, tavır ve davranışları etrafında dönmektedir. Keza bu nükte yekününün yarıya yakınında özellikle annesi ile yaşadığı komik diyalog ve sahnelerin öne çıktığı görülür. Bu durum, genel olarak ahmak hikâyelerinde ana-oğul ilişkilerinin standart bir motif olduğu yönündeki tezi destekler mahiyettedir.¹¹³ Buna karşın Tevhîdî, diğer edeb kaynaklarının yoğun bir şekilde yer verdiği Cuĥâ ve karısı arasındaki mizahî polemiklere ise eserinde sadece bir örnek vermekle yetinmiştir.¹¹⁴

Bir dizi el-Beşâir ve'z-zeĥâir anekdotu, Cuĥâ'nın mezarlıklarda yahut cenaze merasimlerinde ortamın duygusal atmosferine hanel getirecek türden sarf ettiği söz ve davranışlardan bahsetmektedir.¹¹⁵ Esasen Cuĥâ'nın kimi hikâyelerinde, ölüm gibi ciddi bir konuya mizahî perspektiften yaklaşırken sergilediği düz mantık gerçekten düşündürücüdür:

Bir gün Cuĥâ, kocasının mezarı başında ağıt yakan bir kadıncağıza tesadüf etmiş. Haline acıyıp yanına varmış ve “Allah rahmet eylesin bacım, kocan sağlığında ne iş yapardı, merak ettim” diye sormuş. Kadın ağlamaklı bir eda ile “mezar kazıcısıydı” deyince “O zaman kusura bakma bacım” diye parlanmış Cuĥâ: Demek o kavad kocan şu sözden hiç ibret almamış; Başkasının kuyusunu kazan gün olur o kuyuya kendi düşer!¹¹⁶

Eserde yer alan nüktelerin geneli, dediğimiz gibi, Cuĥâ'nın saflığı üzerine kurgulanmışsa da birkaç fıkrada onun dini kültür ve müktesebata olan vukufiyetini gösteren izlere de rastlanmaktadır. İnceleyebildiğimiz kadarıyla, edeb kaynaklarından sadece Tevhîdî'nin el-Beşâir ve'z-zeĥâir'inde zikredilen bir anekdot, savaş hukukuna dair önemli bir İslâmî ilkenin, Cuĥâ tarafından muzipçe bir kaçış için nasıl manipüle edilebildiğini göstermektedir.¹¹⁷

2.4. Cemmâz

¹¹² 'Askerî, Cemheratü'l-emşâl, c. I, s. 342.

¹¹³ Rozenthal, Erken İslam'da Mizah, s. 54.

¹¹⁴ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. IV, s. 100.

¹¹⁵ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. III, s. 88; c. V, s. 111; c. VII, s. 179.

¹¹⁶ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. V, s. 107.

¹¹⁷ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. V, s. 107.

Klasik *edeb* kaynaklarında dağınık şekilde aktarılan azımsanmayacak miktardaki Cemmâz (ö. 242/857) anekdotuna rağmen, bu mizah ustasının biyografisine dair terâcim kitaplarında doyurucu bilgi yer almamaktadır. Hayatı hakkındaki detaylara ise ancak anekdot malzemesi titiz bir şekilde incelendiğinde ulaşılabilmektedir. Nitekim Cemmâz hakkında ülkemizde yakın zamanlarda Hüseyin Günday tarafından yapılmış kapsamlı bir makale çalışmasında¹¹⁸ bu yöntem izlenmiş, hayatına ve mizahına dair karanlık yönler bir nebze olsun aydınlatılmaya çalışılmıştır. Sözü edilen makalede ansiklopedik *edeb* kaynakları ve terâcim kitapları taranmak suretiyle Cemmâz' a ait 117 anekdot tespit edildiği görülmektedir.¹¹⁹

Cemmâz'a dair anekdotların genelinden hareketle aşağı yukarı şu özelliklere sahip bir portre çizilebilir: Hoşlanmadığı kişileri hicvinin zehirli diliyle aşağılamaktan haz duyan, Arap dilinin esnekliğinden istifadeyle kelime oyunlarına sıkça başvurup muhatabını köşeye sıkıştırmaktan keyif alan; mecaz, teşbih, kinaye gibi edebî sanatları övgü ve yergilerinde ziyadesiyle kullanan, cinselliğe oldukça düşkün, müstehcen mizahı esprilerinde bir arka fon olarak kullanmada son derece mahir, ağzı bozuk ve polemikçi bir nüktedan.

Tevhîdî de bu eserinde Cemmâz'a dair 40 adet anekdot zikretmiştir. Bunların bir bölümünde Cemmâz hikâyenin başkahramanı olarak karşımıza çıkarken diğer bir bölümünde ilgili anlatının sadece rivayet edicisi pozisyonundadır. *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de rivayet olunan anekdot sayısı, Günday'ın makalesinde ulaştığı 117 rakamı ile kıyaslandığında yaklaşık üçte birlik bir orana tekabül etmektedir. Ancak özellikle işaret etmek gerekir ki söz konusu makalede Cemmâz'a nispet edilen anekdotlardan bazısı sadece Tevhîdî'nin bu eserinde yer almaktadır.¹²⁰ Bu da bize *el-Beşâir ve'z-zehâir*'in barındırdığı mizahî malzemenin zenginlik ve orijinalite bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Cemmâz'ın nevâdir kaynaklarına damgasını vurmuş küfürbaz kişiliği ve müstehcen mizah anlayışı *el-Beşâir ve'z-zehâir*'de geçen nüktelerine de birebir

¹¹⁸ Hüseyin Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2010/1, c. 12, sayı: 1, ss. 23-54; Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (2)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 2010/2, c. 12, sayı: 2, ss. 69-98.

¹¹⁹ Günday, "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)", s. 28.

¹²⁰ Örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. I, s. 230; c. II, ss. 216-217.

yansımış görünmektedir. Zaten mücûn bahislerine dair külliyyatlı miktarda malzeme içeren *el-Beşâir ve'z-zeĥâir* gibi bir eserde, edepsizler edebiyatının en popüler simalarından Cemmâz'a dair bolca rivayetin yer almaması düşünülemezdi.

Kadına ve cinselliğe düşkün mizacı dolayısıyla Cemmâz sürekli olarak şantöz ve şarkıcıların fasıl geçtiği işret âlemlerinde görülmektedir. Bu minvalde eserde yer alan bir grup anekdot onun eğlence ortamlarında şarkıcı dostlarıyla ve muganniyelerle tecrübe ettiği ya da şahit olduğu komik maceralara odaklanmıştır. Mesela bunlardan birisi şöyledir:

Cemmâz anlatıyor: Soğuk mu soğuk bir günde şantözlerden birinin fasıl geçtiği bir işret âlemine varmıştım. Orada üzerine ince bir kıyafet almış, tir tir titreyen haline acınası bir adam dikkatimi çekti. Bir süre sonra bu herif işveli şantöze yanaşma gayesiyle “*şöyle boynunuza sınıksı sarılsam da beni ısıtıverseniz!*” deyince kıvrak zekâlı şantöz “*bence sizin, boynumdan ziyade kalınca bir elbiseye sarılmanız gerekir*” diyerek densizin hevesini kursağında bırakıverdi.¹²¹

Bu tarz hikâyelerde genellikle Cemmâz, etkileyici şiir ve sözlerle maşukunun gönlünü çelmeyi başarır.¹²²

2.5. Ebû'l-'Aynâ

Biyografi ve nevâdir kaynaklarında tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. el-Kâsım b. Ĥallâd b. Yâsir b. Süleymân olarak belirtilen ancak daha ziyade kısaca Ebû'l-'Aynâ (ö. 283/896) lakabıyla tanınan bu klasik Arap nüktedanı Basra'da doğmuş ve yetişmiştir.¹²³ Küçük yaşlarda almış olduğu kaliteli eğitim ve sahip olduğu fitrî zekâ, hayatının ilerleyen dönemlerinde kendisini stratejik konumlarda görev yapabilecek meziyetlere ulaştırmıştır. Kırklı yaşlarda bir talihsizlik sonucu görme yeteneğini kaybeden nüktedanımız¹²⁴ hayata küsmemiş, bu Allah vergisi yeteneği sayesinde kariyerinin ilerleyen yıllarında Abbâsî sarayında halifenin has adamları arasına dâhil olabilmıştır.

¹²¹ Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. I, s. 230.

¹²² Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zeĥâir*, c. VII, s. 165.

¹²³ Ĥaĥîb el-Baĥdâdî, *Târîhu Baĥdâd*, c. III, s. 179.

¹²⁴ İbn Ĥallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâu enbâi'z-zemân*, tahk. İhsân 'Abbâs, Dâru Şâdir, Beyrut, 1994, c. IV, s. 347.

Sivri dili ve hazır cevap karakteri sayesinde bulunduğu her ortamda dikkatleri üzerine çeken ve popüler bir mizahçı vasfını kazanan Ebü'l-'Aynâ'ya ait nüktelerin henüz o hayatta iken derlenmeye başladığı görülmektedir. Nitekim kendisinin muasır olan Ahmed b. Ebû Tâhir (ö.280/893), *شِعْرُ أَبِي* ve *أَخْبَارُ أَبِي الْعَيْنَاءِ* isimlerinde iki adet derleme kaleme almıştır.¹²⁵ Ne yazık ki her iki mecmua da günümüze ulaşamamıştır. Ebü'l-'Aynâ'nın sahip olduğu bu popülerite sebebiyle, müteakip dönemlerde telif edilen klasik mizah kaynakları içerisinde onun fıkralarına temas etmeyen bir eser hemen hemen yok gibidir.

Çağdaş dönemde de birçok araştırmaya konu edilen Ebü'l-'Aynâ hakkında Arap âleminde akademik kitap, bilimsel makale ve derleme tarzında çalışmaların yapıldığı görülmektedir.¹²⁶ Türk akademi çevrelerinde ise bu nüktedanın hayatı, mizahçılığı ve nükteleri hakkında bir yüksek lisans tez çalışması yapılmış olup¹²⁷ ayrıca özel olarak onun Kur'ân'la nüktecilğini inceleyen bir makale araştırması da bulunmaktadır.¹²⁸

el-Beşâir ve'z-zehâir'de bu velut ve kabiliyetli nüktedana dair yaklaşık 100 kadar anekdot zikredilmektedir. Bunların yarıya yakınında Ebü'l-'Aynâ'nın olayın içinde bizzat bulunmayıp sadece anlatıcı rolünde olduğu görülmektedir.¹²⁹ Bu malzemenin diğer kısmında ise Ebü'l-'Aynâ hikâyelerin bizatihi kahramanıdır ve başından geçen maceralar doğrudan kendi ağzından aktarılmaktadır.

Ebü'l-'Aynâ'ya dair eserde aktarılan rivayet malzemesi onun keskin dilini, taziye ortamlarındaki konuşmalarında, belirli şahıslarla ilgili medih ve hicivlerinde,

¹²⁵ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazan, Dâru'l-ma'rife, 2. Baskı, Beyrut, 1997, s. 157.

¹²⁶ Akademik kitaplar: İbtisâm Merhûn, *Ebü'l-'Aynâ: el-Edîbü'l-Başriyyu'z-zarîf* (Dâru'l-Muktebes, 1988); Enver Ebû Süveylim, *Ebü'l-'Aynâ: fi hayâtihî ve nesrihî ve şîrihî ve nevâdirihî* (Dâru 'Ammâr, 1990); Antuân el-Kavvâl, *Divânu Ebü'l-'Aynâ* (Dâru Şâdir, 1993). Makaleler: Maḥmud Maḥmud Ḥalîl, "Min tûrâşina'l-edebi, Ebü'l-'Aynâ" (er-Risâle Dergisi, 1935); Şubhî İbrâhîm Şâlih, "Ebü'l-'Aynâ: Min Zurefâi'l-'asri'l-'Abbâsî" (er-Risâle Dergisi, 1947); Saïd el-Gânimî, "Ebü'l-'Aynâ el-Başri, Hayâtuhû ve şî'ruh" (Belağ Dergisi, 8/1976).

Derlemeler: Muhammed b. Nâsir el-'Ubûdi, *Aḥbâru Ebü'l-'Aynâ el-Yemâmî* (Dârü'l-Yemâme, 1978); Yahya Şâmî, *Nevâdiru Ebi Dülâme ve Ebü'l-'Aynâ*, (Daru'l-Fikri'l-'Arabi, 1992); Emlîn Nesib, *Nevâdiru Karakûş ve Ebü'l-'Aynâ ve tarâifuhuma*, (Daru'l-'İlm l'l-Melâyîn, 1994); Ekrem Maṭar, *Nevâdiru Ebü'l-'Aynâ*, (Daru'l-Kütübü'l-'Arabi, 1996). Daha geniş bilgi ve bu eserler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Faruk Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2018, ss. 14-16.

¹²⁷ Çakır, *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)*, Bursa, 2018.

¹²⁸ Muhammed Efil, Şener Şahin, "Hiciv Oklarını "Kur'ân" Sadağundan Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü'l-'Aynâ", *Bilimname*, 2018, sayı: 35, ss. 73-95.

¹²⁹ Örnekler için bk. Tevhîdî, *el-Beşâir ve'z-zehâir*, c. I, s. 24; c. II, s. 199; c. VI, s. 23.

muhataplarına yönelik ağır şakalarında etkili bir silah ve üslup olarak kullandığını belgelemektedir. Ayrıca hayatını Basra, Bağdat, Sâmerrâ gibi İslam kültür başkentlerinde geçirmiş; halife, vezir, kadı gibi devlet ricali ile yakın temas kurmuş bir nüktedan olan Ebü'l-'Aynâ yeri geldiğinde mütecaviz dilini bu zevâta karşı da pervasızca kullanabilmiştir.¹³⁰

Çocukluğunda aldığı sağlam hafızlık eğitimi ve dini kültüre dair derin bilgisi, Ebü'l-'Aynâ'yı mizahın ilginç bir alanında, Kur'ân'la nüktencilik sahasında güzel örnekler üretebilen nevi şahsına münhasır bir mizahçı yapmıştır. Klasik edeb kaynaklarında onun bu yönünü öne çıkaran pek çok örnek bulunmaktaysa da Tevhîdî'nin el-Beşâir ve'z-zeĥâir'inde sadece iki anekdot yer almaktadır. Bir tanesi şöyledir:

Ebü'l-'Aynâ bir gün Kadı İsmâil'in huzuruna varmış, oradaki sohbet sırasında onun isim ve künyelere dair her hatasını derhal düzeltme cihetine gitmişti. Meclistekilerden biri buna dayanamayıp "Sen, kadı hazretlerinin hata edebileceğini mi ima ediyorsun, küstah herif!" diye paylamaya kalkınca, Ebü'l-'Aynâ o densizi şu cevabıyla susturdu:

"Bunda ne gariplik var, be adam?! Hüdühüd bile Hz. Süleyman'a

﴿ أَحَطُّ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ ﴾

Ben senin bilmediğin bir şey biliyorum. (Neml:22)

dememiş miydi? Sen de kabul edersin ki, bendeniz bir kuştan; Süleyman Peygamber de Kadı Efendi'den daha bilgilidir!"¹³¹

Sonuç

Klasik Arap mizahı, son derece zengin bir karakter repertuarına sahiptir. Kadîm Arap toplumunun sosyo-kültürel yaşamında var olan bu reel karakterlere dair erken dönemlerden itibaren geniş bir literatürün oluşmaya başladığı görülmektedir.

Ebû Hâyyân et-Tevhîdî'nin, uzun yılları kapsayan bir süre içerisinde telif ettiği el-Beşâir ve'z-zeĥâir adlı eseri, bünyesinde sözü edilen mizaha dair materyal

¹³⁰ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. I, s. 78.

¹³¹ Tevhîdî, el-Beşâir ve'z-zeĥâir, c. V, s. 134.

barındıran erken dönem nevâdir antolojilerinden biri sayılmaktadır. Ancak bir plan ve sistematikten yoksun olması sebebiyle, *el-Beşâir ve'z-zehâir*'deki mizahî figür çeşitliliğinin, eserin münderecatına bakılarak anlaşılması mümkün değildir. İlgili malzemeyi bulmak için kitabın baştan sona titiz bir şekilde taranması icap etmektedir.

Çağdaş ve halefi durumundaki pek çok nevâdir koleksiyonunda olduğu gibi, klasik Arap mizahının zengin karakter kadrosunun hemen hemen tümünün Tevhîdî'nin *el-Beşâir ve'z-zehâir*'indeki anekdotlarda rol aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu mizahî figür ve karakterler, farklı ana ve alt başlıklar altında tasnif edilmeye imkân verecek ölçüde zengindir. Bu makalede gösterildiği üzere, en geçerli tasniflerden biri, mizahî figürleri "anonim" ve "popüler" mizahî karakterler şeklinde iki kategoride ele almaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Tevhîdî, anonim mizah karakterlerinden sayısal olarak en fazla ahmaklar, bedeviler, cimriler, tufeyliler, kadılar, câriyeler, muhanesler, dilenciler ve çirkinler hakkında rivayet aktarımında bulunmuştur. Popüler mizahî karakterlerden ise Müzebbid, Eş'ab, Cuḥâ, Cemmâz ve Eb'ül-'Aynâ gibi şahsiyetler öne çıkmaktadır.

Ayrıca belirli tiplere ilişkin kimi anekdotların rivayetinde *el-Beşâir ve'z-zehâir*'in münferit kaldığı görülmektedir ki bizzat bu husus bir mizah kaynağı olarak onu diğerlerinden ayrıcalıklı kılan en önemli noktadır.

Kaynakça

Âbî, Ebû Sa'd Manşûr b. el-Ḥüseyn. *Nesrî'd-dür fi'l-muhâdarât*. tahk. Ḥâlid Abdülğanî Maḥfûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

'Akkâd, 'Abbâs Maḥmûd. *Cuḥâ ed-Dâhik ve'l-mudhik*. Kâhire: Müessesetü Hindâvî, 2013.

'Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheratü'l-emşâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

'Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-şimâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Eb'ül-Faḍl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unşuriyye, 1998.

Câhiz, Ebû 'Usmân 'Amr b. Baĥr. *el-Buĥalâ*. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2. Baskı, 1993.

Câhiz, Ebû 'Usmân 'Amr b. Baĥr. *Cimriler Kitabı*. çev. Yahya Atak. İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-luġa ve şihâĥu'l-'Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Baskı, 1987.

Civelek, Yakup. "Türk ve Arap Folklorunda Nasrettin Hoca ve Cuĥâ El-Arabî Karakteri". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/26 (Aġustos-Ekim 2005), 143-156.

Çakır, Faruk. *Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebû'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nüktelemi)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludaġ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Dalkılıç, Bayram. "Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin Hayat Felsefesi". *Dini Araştırmalar* 7/19 (2004), 83-104.

Demir, Ethem. "Ali Ahmed Bâkesîr'in Romanlarındaki Kadın Karakterlerin Analizi". *Sss Journal* 4/18 (2018), 1832-1844.

Doġan, Yusuf. *Abbâsîlerde Mizah*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012.

Doġan, Yusuf. "Meşhur Arap Edibi Amr b. Osman Câhiz'in (ö. 255/869) El-Buĥalâ (Cimriler) Adlı Eserinde Abbâsî Dönemi Dilencililiġi ve Dilencileri". *Bir Kent Sorunu: Dilencilik Sempozyumu*. Haz. Suvat Parin. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 2009.

Efil, Muhammed , Şahin, Şener . "Hiciv Oklarını "Kur'ân" Sadaġından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebû'l-'Aynâ". *Bilimname* 2018 / 35 (Nisan 2018): 73-95.

Erünsal, İsmail. "Verrâk". İstanbul: *DİA*, 2016.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Ķâmûsü'l-muĥîf*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Baskı, 2005.

Filiz, Şahin. "Ebu Hayyân et-Tevhîdî ve Bilgi Felsefesi". *Bilimname* 2/2 (2003), 119-131.

Ġâlib 'Anâbise. "Nevâdiru Müzebbid el-Medîni: beyne'l-müsteve'l-edebiy-yi'ş-şa'biyyi'l-laţîf ve'l-müsteve'l-bezî". *Mecelletü'l-mecma'* 2 (2010), 161-187.

Günday, Hüseyin. "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (1)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 12/1 (2010), 23-54.

Günday, Hüseyin. "Abbasi Sarayının Sivri Dilli Nedimi: el-Cemmâz (2)". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 12/2 (2010), 69-98.

Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahî Karakterler*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Güntekin, Reşat Nuri. *Miskinler Tekkesi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, ts..

Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. tahk. İhsân 'Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1993.

Haţîb el-Baġdâdî. *Kitâbü'l-Buġalâ*. b.y.: Dâru İbn Hâzm, 1. Baskı, 2000.

Haţîb el-Baġdâdî. *Kitâbü't-tatfîl ve hikâyâtü't-ţufeyliyyîn ve aġbâruhüm ve nevâdiru kelâmihim ve eş'uruhüm*. tahk. Bessâm 'Abdü'l-vehhâb el-Câbî. b.y.: Dâru İbn Hâzm, 1. Baskı, 1999.

Haţîb el-Baġdâdî. *Târîhu Baġdâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.

İbn 'Abdi Rabbih. *el-İkdü'l-ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1983.

İbn Ebû 'Avn. *el-Ecvibetü'l-müskite*. tahk. Muhammed Abdülkâdir Ahmed. Kâhire: Maţâbî'ü'n-Nâşirî'l-'Arabî, 1983.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luġa*. nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Hâllikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâu enbâi'z-zemân*. tahk. İhsân 'Abbâs. Beyrut: Dâru Şâdir, 1994.

İbn Hamdûn, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. nşr. İhsân 'Abbâs, Bekr Abbâs. Beyrut: Dâru Şâdir, 1. Baskı, 1996.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*. Lübnan: Dâru'l-fikr, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahmak ve Dalgınlar*. çev. Enver Güneç. İstanbul: Şule Yayınları, 2013.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*. nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1. Baskı, 1988.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbârü'l-Ezkiyâ*. Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zekiler Kitabı*. çev. Enver Güneç. İstanbul: Şule Yayınları, 2004.

İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr el-Mahallî. *el-Müstetraf fi külli fennin müstetraf*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1. Baskı, 1998.

Jean Déjeux. "Cuha ve Nâdire". *Doğu'da Mizah*. haz. Irene Fenoglio, François Georjeon. Paris. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Kılıçlı, Mustafa. *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.

Kindî, Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb. *el-Vülât ve'l-kuğât*. tahk. Muhammed Hasen İsmâil- Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

Meydânî, Ebü'l-Fağl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî. *Mecma'u'l-emşâl*. nşr. Naîm Hüseyin Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.

Muhammed Abdurrahmân er-Rebî'. *Nevâdirü'l-buhalâ*. Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1. Baskı, 1999.

Öçal, Şamil. "Ebü Hayyân et-Tevhîdî'nin İbn-i Miskeveyh'e Yönelttiği Felsefi Sorular". *Dini Araştırmalar* 2/4 (Mayıs-Ağustos 1999), 123-141.

Receb en-Neccâr, Muhammed. *Cuĥâ el-Arabî*. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vaĥanî li's-Şekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1978.

Riyâd Kuzayha. *el-Fükâhetü ve'd-đıhk fi't-türâsi'l-'Arabî ve'l-meşriki*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2006.

Riyâd Kuzayha. *el-Fükâhe fi'l-edebi'l-Endelüsü*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2011.

Rozenhal, Franz. *Erken İslam'da Mizah (Humour in Early Islam)*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: İris Yayıncılık, 1. Baskı, 1997.

Süyûti, Celâlüddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. tahk. Muhammed Ebü'l- Fağl İbrâhîm. Lübnan: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.

Şahin, Şener. "Nevâdir Malzemesinden Hareketle Bir Biyografi İnşası Denemesi: "Müzebbid el-Medîni" Örneği: Hayatı-Mizahı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (Kasım 2018), 99-130.

Şahin, Şener. *Sofra Mizahı*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.

Şeşen, Ramazan. "Câhiz". İstanbul: DİA, 1993.

Tevhîdî, Ebû Hayyân . *el-Beşâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdi. Beyrut: Dâru Şâdir, 5. Baskı, 2010.

Toksarı, Ali. "Dilencilik". İstanbul: DİA, 1994.

Tural, Hüseyin. "Cuhâ". İstanbul: DİA, 1993.

Üçer, İbrahim Halil. "Ebû Hayyân et-Tevhîdî'de Bilgi-Fiil İlişkisi ve İlâhî İnâyet". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 119-130.

Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Hâlef. *Ahbârü'l-kuğât*. tahk. Abdülazîz Mustafa el-Merâğî. b.y.: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1. Baskı, 1947.

Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Müstakşâ fi emsâli'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1987.

Zemaşşerî, Ebü'l-Kâsım. *Rebî'u'l-ibrâr ve nuşûsü'l-ahyâr*. Beyrut: Müessesetü'l-E'lemî, 1. Baskı, 1991.